

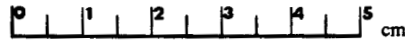
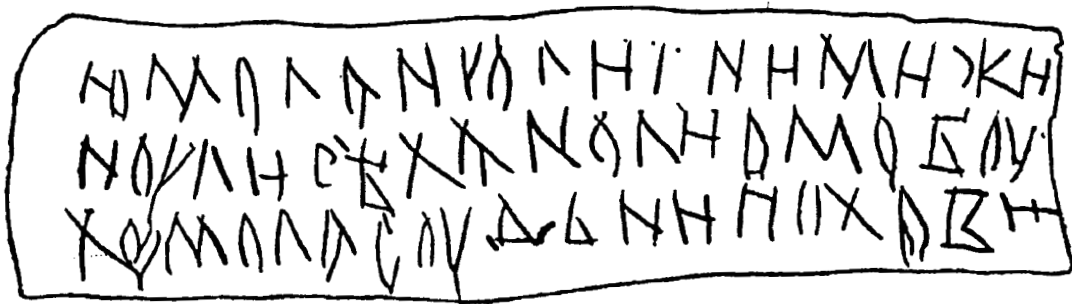
VIELÄ KERRAN ITÄMERENSUOMEN VANHIMMISTA MUISTOMERKEISTÄ

KARJALAINEN UKKOSEN LOITSU?

Ennen paperin ja musteen yleistymistä koivuntuohi oli Pohjolan pergamentti. Novgorodin ja Staraja Russan arkeologisissa kaivauksissa ja rakennustöiden yhteydessä on 1950-luvulta lähtien löydetty satoja 1100–1400-luvuilta peräisin olevia tuohikirjeitä. Kuten tunnettua, muutamiin tuohikirjoituksiin sisältyy myös itämerensuomalaista kielenainesta: henkilön- ja paikannimiä, ainakin yksi muutamia sanoja sisältävä sekakielinen tekstinkatkelma tai paremminkin sanalista (Novgorod 403, josta tuonempana lisää) sekä ennen kaikkea Neuvostoliiton tiedeakatemian editiossa (Arcihovski & Borkovski 1963) numeron 292 saanut novgorodilainen tuohikirje, jonka löytökerrostuma on ajoitettu dendrokronologisesti 1200-luvun puoleenväliin.

Novgorod 292 on ilmeisesti kokonainen teksti eikä katkelma tai irronnut kappale, arvelevat alkuperäisen tuohen nähneet tutkijat. Se käsittää kolmena rivinä viitisenkymmentä kirjainmerkkiä, ja käsikirjoissa ja yleisesityksissä se on 1960-luvulta näihin päiviin saakka kulkenut »karjalaisena ukkosen loitsuna». (Esim. Öispuu [1998: 45] mainitsee tekstin muutta mutkitta »aunukselaisena» ja transkriboi jostain syystä — ehkä kyseessä on painovirhe! — viimeiset kuusi merkkiä *rohovi*.) Tekstin kirjainmerkit ovat kömpelösti piirrettyjä mutta useimmiten selkeästi tulkittavia. Kuten seuraavasta kuvasta ja sen alla esitetyistä translitteroinneista näkyy, erot eri lukutapojen välillä eivät ole suuria. Joitain merkitseviä yksityiskohtia kuitenkin on, ja niitä erittelen seuraavassa tarkemmin. Vielä ongelmallisempaa kuin tekstin lukeminen on kuitenkin sen tarkoituksen ja viestin tulkitseminen.

▷

Nr. 292

Arcihovskin (Arcihovski & Borkovski 1963: 120) tulkinta (translitteroituna):

jumolanuoli.i.nimiži / nulisěhanoliomobu / jumolasudbniiohovi.

Vermeerin (1991) transkriptio: *jumolanuliinimiži / nulisě[h/l]anoliomobu / [hu/lu]molasudbni[i/p]ohov[i?]*

Tekstiä ovat tulkinneet Virittäjän palstoilla Martti Haavio (1964) ja Juri S. Jelisejev (1966; Jelisejev itse asiassa esitti Novgorod 292:n ensimmäisen varsinaisen tulkinnan Neuvostoliiton tiedeakatemiaan julkaisussa 1959, ja tätä tiedonantoa referoitiin Virittäjässä jo 1961). Jelisejev pitää muutta mutkitta tekstiä karjalaisena ukkosenloitsuna, jossa karjalan kielen seassa on pari venäläistä sanaa; teksti voitaisiin hänen mukaansa suomentaa: 'Jumala(n)nuoli, 10 [on] nimeäsi. / Tämä nuolihan (*nuoli se han*) oli Jumalan oma (*oma B[og]u*). / Tuomion-Jumala (*Jumala* + ven. adj. *sudnyj*) johtaa (*joh[t]avi*)' — tai, vaihtoehtoisena tulkintana viimeiselle riville: 'Jumala tuomitsi (**sudⁱ*) ja (*ni*) johtaa'. Folkloristi Haavio puolestaan rakentaa lennokkaan tulkintansa laajan ukkoseen ja ukkosenjumaliin liittyvän uskonto- ja perinnetieteellisen aineiston pohjalle. Koska ukkosen- tai taivaanjumalaan on monien kansojen parissa vedottu nimenomaan valaa vannottaessa, tämänkin »suomenkielisen — tai, jos niin tahdomme, aunuksenmurteisen» tekstin voi Haavion mukaan rinnastaa vanhoihin venäläisiin valankaavoihin, joissa pelotukseksi valan rikkojalle manataan (ukkosen)jumalan rangaistusta, kuolemaa toisten tai omien aseiden kautta sekä ikuista orjuutta: 'Jumalan nuoli, ihmisen / nuoli sekä nuoli oma. Jumala[lle?] (*B[og]u*). / Tuomion-Jumala. Kahleet (ven. *okovy*).'

Näiden tunnettujen selitysyritysten jälkeen vähemmälle huomiolle ainakin suomalaisissa tutkijapiireissä on jäänyt Helimskin pieni tutkielma (1986), joka korjailee Jelisejevin tulkintaa parilta olennaiselta osalta. Helimskin jälkeen merkittävästi uusille urille itämerensuomalaisten tuohikirjeainesten tutkimusta ohjaa Vermeer (1991) tärkeässä artikkelissaan, joka valitettavasti on ilmestynyt useille (balto)fennisteille tuntemattomassa sarjassa — itse osuin sen jäljille vain Katzin (1994: 359, alav. 14) arvokkaan huomautuksen ansiosta. Vermeer ei fennistiseen asiantuntemattomuuteensa vedoten esitä uutta tulkintaa mutta onnistuu, vankoin slavistis-paleografisin perustein, kumoamaan monia aikaisempia oletuksia. Tärkeimmät hänen huomioistaan voidaan tiivistää siihen toteamukseen, että Novgorod 292 ei välttämättä ole karjalaa eikä välttämättä myöskään ukkosen loitsu! Viimeksi on tuohikirjeen 292 tulkintaan vielä puuttunut Winkler (1998), esittäen puolestaan asiallisia joskaan ei mielestäni kumoamattomia vastaväitteitä Vermeerin kritiikille.

'NUOLI'-SANAN DIFTONGI JA KARJALAISUUS?

Useimmat tähänastiset tulkitsijat ovat pitäneet tekstiä karjalankielisenä (tai »aunuksenmurteisena»), ei siis esimerkiksi vepsäläisenä tai vatjalaisena, 1. rivin oletetussa *nuoli*-sanassa esiintyvän *uo*-sekvenssin perusteella. (Kuten Winkler (1998) aiheellisesti muistuttaa, toinen syy on ollut 1. rivin toiseksi viimeisenä esiintyvä kiistaton ž, mutta tämä äänne sinänsä voisi viitata myös ainakin vepsään. Palaan tähän sibilanttiin tuonnempana.) Novgorod 292:n *uo*:ta on niin yksimielisesti pidetty diftongin merkintänä, että sitä on käytetty vielä äskettäinkin todisteena pohjoiskantasuomen pitkien välivokaalien diftongiutumisen vanhuudesta (Krook 1999: 22–24). Vermeerin (1991) kenties painokkain huomio liittyy juuri tähän: <uo> ei ole välttämättä diftongin merkki vaan vanhoissa venäläisissä tuohikirjeissä muuallakin esiintyvä peilikuvamuoto digrafista <ou> = /u/, joten tekstissä ei mikään viittaa itämerensuomalaisista kielistä nimenomaan karjalaan (Haavion kielenkäytössä »suomeen») — itse asiassa *uo*-digrafi **voisi** olla paitsi *u*:n, *uo*:n tai **ō*:n myös venäläiselle oudon *ü*:n vastine: ?*Jumalan yli*. [u]-tulkinnan puolesta puhuu Vermeerin mukaan myös se varhaisimpiin slaavilais-itämerensuomalaisiin kontakteihin palautuva traditio, jonka mukaan ims. **ō*-äännettä vastaa ven. *u*, kuten heimonnimessä *sumb* 'suomi'.

Winkler (1998: 26–27) puuttuu erityisen ankarasti tähän päätelmään, joka hänen mielestään jättää kepeästi huomiotta venäjän itämerensuomalaisia lainoja koskevat tutkimustulokset. Hänestä ven. <u>:n käyttö esim. *sumb*-tapauksessa selittyy venäjän omilla äännekehityksillä: tällaisissa hyvin varhaisissa lainoissa pitkä **ō* on lainautunut venäjään mutta kokenut siellä saman kohtalon kuin omaperäinen, kantaslaavin pitkään nasaalivokaaliin palautuva **ō*. Novgorod 292:n *uo* on Winklerin mukaan todellakin alkuperäisen diftongin heijastumaa, ja tämä selittäisi myös kirjoitusasujen vaihtelun: ummikkovenäläinen muistiinmerkitsijä olisi ensimmäisellä kerralla koettanut kuvata sanan äänneasua mahdollisimman tarkasti, toisella kerralla lipsahtanut tutumpaan merkkisarjaan *ou* (*nouli* 2. rivin alussa), ja kolmannella kerralla (2. rivin keskiosan *noli*) taas pyrkinyt kuvaamaan diftongin tarkempaa äännearvoa (**uō*, siis lyhytalkuinen, alkava diftongiutuma).

Winklerin oletukset perustuvat siihen ajatukseen, että Novgorod 292:n muistiinmerkitsijä on ollut ko. itämerensuomalaista kieltä taitamaton venäläinen. Ajatus on toki mahdollinen, kenties todennäköinenkin, mutta ei suinkaan varma; keskiajan Novgorodissa on täytynyt olla jonkin verran itämerensuomalaisen lähiseudun kieliä taitavaa ja sieltä sukujuurensa juontavaa väestöä, jotkut kenties kirjoitustaitoisiakin. Mikä olennaisempaa, vielä epävarmimmalla pohjalla on se Winklerin päätelmä, että venäläinen kirjoittaja ei olisi mitenkään voinut käyttää ven. [u]:n merkintää *nuoli*-sanän ensimmäisen tavun vokaalia kuvaamaan. Muinaisvenäjän *o*:lla nimittäin merkittiin melko avointa, *a*-maista vokaalia (tähänhän tunnetusti viittaa myös vanhojen venäläislainojen *a*:llisuus itämerensuomessa: *pappi*, *tavara* < *pop*, *tovar*; ja itse asiassa samaa saattaa heijastella *o* Novgorod 292:n itämerensuomalaisen *a*:n paikalla labiaalisen naapurisuudessa: *jumola*). Siksi näyttää <oy> (~ <yo>) tai <y> joutuneen systemaattisesti vastaamaan lainasanojen ja vieraiden nimien lähtökielen *o*:ta, myös skandinaavisten kielten kyseessä ollen. Esimerkiksi 1300-luvun kronikoissa esiintyy nimiasuja kuten Фруди < skand. *Fróði*. (Kiparsky 1963: 77, 87–.) Tämän perusteella varmemmalta vaihtoehdolta näyttäisi Vermeerin näkökanta: tuohikirjeissä *u*:lla (<oy> ~ <yo>, <y>) merkityn vokaalin takana voi olla

jokseenkin millainen hyvänsä ksm. *ō:n jatkaja. Toisaalta muinaisvenäjän myöhemmässä järjestelmässä <o> saattoi merkitä myös avoimemman o:n rinnalla mutkikkaiden sääntöjen mukaan esiintyvää suljetumpaa o:ta (Zaliznjak 1986: 94); muinaisvenäjän o- ja u-tyyppiset vokaalit ovat siis voineet jakaa ääntöavaruuden keskenään siten, että itämerensuomen vokaali, mikä lieneekin, ei ole sopinut yksiselitteisesti yhtä niistä vastaamaan. Novgorod 292:n ’nuoli’-sanana kirjoitusasujen vaihtelu (*nuli* ~ *noli*) tuntuu selittyvän tällä luontevammin kuin Winklerin tapaan edellyttämällä tuntemattomalta kirjoittajalta milloin suurempaa, milloin vähäisempää huolellisuutta oudon kielen äänteiden merkitsemisessä.

MIKÄ ON »JUMALAN NUOLI»?

Novgorod 292:n alkusanoissa on vaikeaa olla näkemättä sanoja »Jumala» ja »nuoli», ja tekstin ensimmäiset tutkijat ovat muutta mutkitta tulkinneet tämän »Jumalan nuolen» salamaksi. Haavio esittää tälle tulkinnalle paralleelejakin: mm. unkarissa salama on *istennyila*, liettualaisilla *Perkūno strėlos* ja muinaisilla roomalaisilla *telum Jovis* — ’jumalan (ukkosenjumala Perkūnasin, ylijumala Jupiterin) nuolia’ siis. Haavio esittelee myös laajalti eri kansojen uskomuksia ukkosesta taivaanjumalan ampumina nuolina. Vermeer kuitenkin muistuttaa erittäin aiheellisesti, että itämerensuomen alueella ei tiedetä ukkosta nimitetyn sana sanalta *Jumalan nuoleksi*, mutta sitä vastoin ainakin *Jumin ampuma* esiintyy äkillisten kipujen, paiseiden tai muiden salaperäisesti iskevien vaivojen nimityksenä.

Vermeerin kommentteja voi vielä täydentää Lauri Hongon (1959) avulla. Eri puolilla Eurooppaa, Afrikkaa, Amerikkaa ja jossain määrin Aasiaakin on uskottu tiettyjen tautien aiheutuvan »nuolista» tms., joita ampuu noita tai jokin uskomushahmo — Itä-Suomessa ja Karjalassa usein paholainen, yleisemmin, kuten Honko (mts. 99–100) tiivistää, »se myyttinen olento, joka kyseisessä kulttuurimiljöössä dominoi». On siis periaatteessa täysin mahdollista ajatella, että esikristillisillä itämerensuomalaisilla taudinaiheuttajat olisivat olleet nimenomaan »jumalannuolia» (vrt. esim. vepsän *jumalanviga* ’kirouksen aiheuttama sairaus’ [SVJa]). Kiintoisa tässä yhteydessä on se Hongon (mts. 45) referoima tieto, että Vienan- ja Jäämeren rannikon venäläiset olisivat pelänneet erityisesti karjalaisia, joiden uskottiin aiheuttavan tauteja tuulen mukana lentävillä taikanuolillaan. Tämänkin valossa vaikuttaa siltä, että Novgorod 292:n »jumalannuoli» voi viitata vähintään yhtä hyvin maagiseen taudinaiheuttajaan kuin salamaankin.

Pienen kielitieteellisen tulkintakysymyksen Vermeer on nostattanut huomauttamalla, että Novgorod 292:n alkusanojen kirjoitusasu ei mahdollista genetiivialkuista lukutapaa *jumalan nuoli*: tuohikirjeiden ortografia edellyttäisi sanan (liudentumattoman) loppukonsonantin jälkeen mykkää ns. jeriä (ъ) tai sitä vastaavaa vokaalimerkkiä (tuohikirjeiden ortografiassa käytettiin systemaattisesti o:ta taka-jerin [ъ] vastineena, e:tä etu-jerin [ь] — Zaliznjak 1986: 93). Tekstin pitäisi siis alkaa esimerkiksi *юмолано нуоли — ellei sitten kyseessä ole jokin genetiivin n:n jo menettänyt itämerensuomalainen murre. Vermeerin ajatusta vastaan puhuu kuitenkin se, että nominatiivialkuinen »Jumalanuoli» ei tunnu luontevimmalta tulkinnalta, ei suomalaisen kielitajun pohjalta eikä verrattuna esimerkiksi vepsän ja karjalan lukuisiin genetiivialkuisiin yhdyssanoihin (esim. vepsän *jumalanviga*

(ks. ed.), *jumalanheboine* 'sateenkaari' [SVJa]). *n*-alkuisen sanan edellä genetiivin *-n* on joka tapauksessa voinut olla vaikea hahmottaa, varsinkin jos kyseessä on tiivis sanaliitto tai yhdyssana (tästä huomauttaa aiheellisesti myös Winkler), eikä »Jumalan» ja »nuolen» suhde muutenkaan voine tarjota kovin monia semanttisia tulkintamahdollisuuksia — mikäli ne todella kuuluvat samaan sanaan tai sanaliittoon. Käisialan yleisestä kömpelyydestä päätellen mahdollista on, ettei kirjoittaja muutenkaan ole välttämättä hallinnut muinaisvenäjän ortografisia periaatteita, varsinkaan jos kyseessä ei ole ollut hänen äidinkiелensä: yhden mykän merkin unohtuminen on ymmärrettävä kirjoitusvirhe. Kokonaan tämä pieni loppu-*n*:n ongelma tietysti poistuu, jos toista Vermeerin ehdottamaa lukutapaa noudattaen tulkitaan *Jumala* vokatiivisesti käytetyksi: '[O*i*] Jumala, ...'.

»10 NIMEÄ» — VAI »IHMINEN»?

Merkittävämpiä tulkintakysymyksiä nostaa esille ensimmäisen rivin loppuosa. Jelisejev ja häntä seuraten Helinski ovat lukeneet kaksipisteisen *İ*-kirjaimen luvun 10 merkiksi, jolloin rivin loppuosa on tulkittava 'kymmenen nimeäsi', 'kymmenen on nimiäsi' tms. Vermeer taas on tuohikirjeiden aineiston pohjalta laajasti perustellut, miksi *İ*-merkki olisi tässä kuitenkin tulkittava mieluiten *i*-vokaaliksi: numeromerkkeinä käytetyt kirjaimet on muinaisvenäläisissä teksteissä yleensä aina ympäröity (kaksois)pisteillä tai päällysviivoilla eli ns. titloilla, joita tässä ei näy (tuohen 292 kaksipisteisen *İ*:n pisteet eivät ole tällaisia ympäröiviä pisteitä vaan melkein kirjaimen päällä), ja toisaalta latinalaisen *I*:n näköistä ns. kymmenikkö-*i*:tä (*desjateričnoe i*), pisteineen tai ilman, on — toisin kuin Jelisejev väittää — käytetty myös *i*-äänteen merkkinä useissa teksteissä. Vermeerin huomion mukaan tuohikirjeiden *desjateričnoe i* esiintyy vokaalin merkkinä erityisesti vokaalinjälkeisessä asemassa ja uskonnollisissa yhteyksissä, jollaisesta tässäkin lienee kysymys.

Winkler hylkää Vermeerin huolellisesti perustellun tulkinnan suoralta kädeltä huomauttaen, ettei venäläisiin kirkollisiin konteksteihin kuuluvia lainalaisuuksia voi välttämättä yleistää tähän pakanalliseen ja muutenkin poikkeukselliseen tekstiin; hänestä todennäköisempää olisi tekstin kirjoitustilannetta ajatellen, että oudon kielimuodon kanssa pinnistelevä kirjoittaja olisi tilaisuuden tullen turvautunut lyhenteeseen. Winklerin päätelmä perustuu kuitenkin sinänsä mahdolliseen mutta kepeänlaiseen oletukseen, ja voi kysyä, olisiko ummikkovenäläinen kirjoittaja edes kyennyt tunnistamaan oudonkielisestä loitsusta sanaa 'kymmenen'. Vakavampia perusteita lukutavalle '10' voisi tietenkin löytyä, jos jostakin itämerensuomalaisesta (tai luoteisvenäläisestä) folkloreaineistosta todella tavoitettaisiin loitsu, jossa puhutaan salaman, ukonvaajan tai maagisen nuolen »kymmenestä nimestä». Mahdotontahan tämä ei ole: ainakin itämerensuomalaisissa parannusloitsuissa voidaan käytellä lukuja (esim. »jos sinä ammut kerran, minä ammun kahdesti, jos sinä kahdesti, minä kolmesti...») tai jopa luetella tietty määrä taudinaiheuttajien lajeja (esim. Teuvalta merkitty loitsu alkaa: »Minä taidan yhdeksää lajia letyn...»), mutta näissä tapauksissa maaginen luku näyttää yleensä olevan yhdeksän (Honko 1959: 91–92). Tällä tietoa kuitenkin Vermeer näyttää löytäneen *İ*:n lukemiselle *i*-vokaalin merkkinä vankat paleografiset ja lingvistiset perusteet.

Haavion tulkintaa 'ihmisen (nuoli)' Vermeer ei kuitenkaan hyväksy vaan ehdottaa varovasti, että *İ*-merkki voisi olla konjunktio *i*'ja', joka tunnetusti on lainautunut venäjältä

useisiin suomensukuisiin kieliin. Tällöin tuohen ensimmäinen rivi voitaisiin tulkita '[Oi] Jumala, nuoli (= nuolesi?) ja nimesi'. Vermeerin tulkinnan rinnalle voisi tietenkin ehdottaa myös vaihtoehtoa 'Jumala, nuoli [on] myös nimesi (= sinun nimesi on myös [pelättävä kuin] nuoli)'. Kyseessä olisi kopulaton, metaforinen ekvatiivilause, jossa *i*-konjunktio esiintyy venäjässäkin tavattavassa merkityksessä 'myös'. Tällainen tulkinta herättää edelleen kiintoisia kysymyksiä itämerensuomen syntaksin historiasta. Onko konjunktio *i* lainautunut jo näin kauan sitten merkityksessä 'myös'? Onko kopulattomuus venäjän vaikutusta vai runokielen arkaismi? Ennen näitä pohdiskeluja on kuitenkin harkittava muitakin tulkintamahdollisuuksia.

Jos Ī-merkki irrotetaan joko numeromerkiksi tai konjunktiksi *i*, jäljelle jää ilmeisesti-kin *nimi*-sananjokin muoto. Jelisejevin ja Helimskin numeraalitulkinnat jättävät huomiotta sen ongelman, että lukusanan yhteydessä ims. kielessä odotettaisiin partitiivia (esim. sm. *nimeä(si)*, *nimiä(si)*), jonka tunnuksesta ei tässä tekstissä näy jälkeäkään. (Tuntuu sitä paitsi oudolta ajatukselta, että kirjoittaja olisi esimerkiksi muukalaisuuttaan jättänyt sanan nominatiiviin mutta osannut kuitenkin liittää siihen possessiivisuffiksien.) Konjunktioitulkinnat — 'nuoli ja nimesi' tai 'nuoli [on] myös nimesi' — ovat tässä suhteessa ongelmattomampia, mutta jättävät nekin auki kysymyksen (johon Vermeerikään ei uskaltaudu esittämään lopullista vastausta): miksi *nimiži* eikä **nimeži*? Kaksitavuiset *e*-vartalot ovat itämerensuomessa niin keskeinen ja stabiili nimitystyyppi, että *i*:n esiintyminen 2. tavussa ei tunnu uskottavalta. Selitykseksi sopii kirjoitusvirhe, jollaisia Vermeerin mukaan esiintyykin myös muualla tuohikirjeissä: seuraavan tavun vokaalimerkki on jonkinlaisen ennakoinnin johdosta siirtynyt edelliseenkin tavuun (esim. соуноу pro сыноу vok.sg. 'poika!'). Uskottava on toki myös Winklerin selitys, jonka mukaan tekstin merkitsijä olisi yksinkertaisesti kuullut väärin, hahmottanut kahden *i*:n välillä olevan *e*:n *i*:ksi.

'Nimesi'-tulkinnan tiellä on kuitenkin toinenkin ongelma, johon tekstin aiemmat tutkijat eivät näytä kiinnittäneen huomiota: sibilantti *ž* (ж). Soinnillisia suhusibilantteja esiintyy itäisissä itämerensuomalaisissa kielissä eri tavoin toisaalta eteläkarjalassa, toisaalta vepsässä ja vepsäläispohjaisissa (tai -vaikutteisissa) aunuksessa ja lyydissä. Varsinaiskarjalassa vanha *s* on muuttunut suhusibilantiksi periaatteessa kaikkialla paitsi liudentavassa ympäristössä eli useimmiten *i*:n jäljessä, mutta tämä sibilantti ei ole kovin voimakashälyinen. Soinnillisena se esiintyy vain eteläkarjalaisissa murteissa, missä klusiilit ja sibilantit ovat soinnillisessa ympäristössä soinnillistuneet (*regi*, *händä*, *käži*); varsinaiskarjalan soinnillista suhusibilanttia on siis helppo pitää suhteellisen nuorena kehittymänä. (Tarkemmin karjalan murteiden sibilanteista esim. Virtaranta 1984, KKM etenkin kartat 87, 90.) Mikäli Novgorod 292:n *ž*-merkintä tulkitaan varsinaiskarjalaiseksi suhusibilantiksi, olisi myös selitettävä, miksi tuohikirjeen 2. rivillä esiintyvä, kaikkien tähänastisten tulkintayritysten mukaan sananalkuinen *s* ei näköjään ole muuttunut *š*:ksi.

Todennäköisemmältä näin vanhan soinnillisen suhusibilantin esiintyminen tuntuisi vepsässä, lyydissä tai aunuksessa, jotka vanhastaan ovat olleet voimakkaamman venäjän vaikutuksen alaisina kuin varsinaiskarjala. Täällä kuitenkin suhusibilantti tyypillisesti tavataan vain (alkuperäisen) *i*:n jäljessä (*ižä* ~ *iža* 'isä', *laš(u)* 'laiska'). Vepsän yksikön 2. persoonan possessiivisuffiksissa *-iž* (Zajceva 1981: 228–233) on tosin suhusibilantti, mutta tämä voidaan selittää suhteellisen myöhäiseksi kehittymäksi, joka on tapahtunut **si* > *is* -metateesin jälkeen (Tunkelo 1946: 239–241), joten *nimesi*-tyyppisessä metateesittömässä muodossa ei suhusibilanttia voisi esiintyä. Vaikka tuohikirjeen todistukseen

foneettisista detaljeista ei voikaan paljoa luottaa (onhan mahdollista, että Novgorod 292:n itämerensuomalaisessa alkuperäiskielessä oli vain yhdenlaisia sibilanteja, jotka venäläiseen korvaan kuulostivat milloin teräviltä, milloin suhusibilanteilta), tämä pieni yksityiskohta tuntuisi puhuvan ’nimesi’-tulkintaa vastaan.

Jos tekstin ensimmäisen rivin <ĭ> tosiaan on luettava *i*-vokaalin merkiksi, Haavion tulkinta ’ihmisen (/ nuoli)’ on yhä varteenotettava vaihtoehto. Vermeer kylläkin hylkää ’ihmisen’-lukutavan suoralta kädeltä »liian kaukaisena», mutta tämän täytyy olla Haavion väljästä ilmaisusta johtuvaa väärinkäsitystä. Vermeer on varmaankin erehtynyt vertaamaan tuohikirjeen tekstiä suomen *ihmiseen* eikä arkaaisempaan *inhimiseen*, joka viron (*inimene*) ohella tavataan nimenomaan itäisissä itämerensuomalaisissa kielissä. Koivusalon (1998: 250) mukaan *inhiminen*, jota ei Suomen alueen murteista ole tavattu lainkaan, on vanhaan kirjasuomeenkin tullut karjalan (*iñehmiñe*, *-ñi*) tai inkeröisen (*inhimin*, *inmiin* ym.) suunnalta. Sana (erisuffiksina johdannaisena *iñehmoi*) tavataan vepsässäkin, SVJa:n mukaan pejoratiivistuneena ’laiskan t. kivulloisen ihmisen’ merkitykseen — ’ihmisen’ merkitystehtävästähän sen lienevät vepsässä kuten (osin) karjalassakin torjuneet kristinuskon myötä levinneet uudet termit: vepsän *fist’it*, karjalan *ristikansa* ym. Merkkijono *inimiži* voidaan varsin hyvin lukea **in(h)imiže(n)* tai **ine(h)miže(n)*; *h*, mikäli se on edes säilyneenä ollut, on tällaisessa asemassa ollut niin funktionaalisesti merkityksetön ja heikkohälyinen, että se on todennäköisemmin jätetty merkitsemättä kuin merkitty venäjän *g*- tai *χ*-äänteen merkillä. Sanan viimeisen (sekä mahdollisesti toisen) tavun *i* voi selittyä kirjoitusvirheeksi samalla tavoin kuin **nimiži* ’nimesi’-muodon 2. tavun *i*, ja genetiivin *-n:n* puute samoin kuin edellä ’Jumala(n)nuolen’ yhteydessä esitettiin.

OMA NUOLI — VAI AMPUVA?

Laajimman kirjon tulkintoja on synnyttänyt tuohikirjeen 292 riveistä keskimmäinen. Näistä tunnetuin, Jelisejevin tulkinta ’tämä nuolihan (»nuoli sehän») oli oma *Bogu*’, on pitkään paremman puutteessa hyväksytty vastaväitteitä. Kuitenkin siinä on useita olennaisia heikkouksia, jotka Vermeer yksityiskohtaisesti erittelee: Jos rivin lopun *bu* olisi sinänsä tavallinen lyhennysmuoto *Bogu* ’Jumalalle’-sanasta, sen päällä pitäisi olla lyhennysviiva (titlo), siitä puhumattakaan, että tämän venäjänkielisen sanan esiintymistä keskellä itämerensuomalaista tekstiä tai ylipäätään koko rakenteen syntaktista outoutta ei Jelisejev mitenkään tarkemmin perustele. Myöskään *sěhan*-merkkijonon lopussa ei ole jeriä (Ъ) tai sitä vastaavaa vokaalimerkkiä, kuten sananloppuisen konsonantin jäljessä muinaisvenäjän ortografiassa tulisi olla.

Vermeerin vasta-argumentteihin voisi lisätä, että **nuoli sehän* ’tämä nuolihan’ on itämerensuomalaisten kielten kannalta outo tulkinta. Koillisissa itämerensuomalaisissa kielissä deiktinen *se*-pronomini tyypillisesti viittaa johonkin kauempana puhujasta olevaan (Larjavaara 1986: 214); lähiviitteinen *se* on tunnetusti eteläisissä itämerensuomalaisissa kielissä (esim. viron *see* ’tämä’), mutta tuohen 292 ensimmäisellä rivillä esiintyvä *ž* suuntaa ajatukset pikemmin karjalais-vepsäläiselle alueelle kuin vaikkapa vatjaan. Sikäli kuin Larjavaaran alkuperäiseksi oletama systeemi on viime vuosisatojen aikana muuttunut, *se* on venäjän vaikutuksesta paremminkin väistynyt deiktisestä käytöstä (esim. valtapronominiksi nousevan *nece:n* tieltä) kuin yleistynyt (mts. 251). Nomininjälkeisenä

(kvasi)enkliittinä esiintyvä *se* on Larjavaaran mukaan »joskus anaforinen, joskus epämääräisesti emfaattinen» (mts. 307–), ei deiktinen — miksi sitten emfaattis-enkliittiset *se* ja *hän* olisivat tekstissä peräkkäin? Jelisejev ei myöskään ole mitenkään yrittänyt selittää, miksi ’tästä nuolesta’ puhuttaessa olisi käytetty nimenomaan menneen ajan muotoa *oli*.

Haavion tulkinta ’(ihmisen /) nuoli sekä nuoli *oma[.] Bogu*’ ei ole läheskään ongelmaton sekään. Merkkijonon *sěha* lukeminen *sekä*-sanana vastineeksi edellyttäisi itämerensuomen alkuperäisen *k:n* (tai, kuten 1. rivillä esiintyvän *ž:n* perusteella todennäköisemmältä tuntuisi, soinnillistuneen *g:n*) outoa korvaamista venäjän *x:llä*, mitä Haavio ei ole edes yrittänyt yksityiskohtaisemmin perustella. Lisäksi *sekä*-sanana levikki näyttää olevan karjalassa varsin suppea (KKS: Uhtua Vuokkiniemi Hietajärvi Tunkua Korpiselkä Suistamo — useimmat esiintymät siis suomen kielen naapuruudesta!) eikä tietävästi ulotu vepsään. Terho Itkonen (1983: 352) kylläkin mainitsee sen tyyppillisten »muinaiskarjalaisuuksien» (so. karjalassa ja suomen itämurteissa esiintyvän, paljolti kylläkin Itkosen olettamaa itäkantasuomea nuoremman sanaston) joukossa. Itse asiassa *sekä*-sanalla on kyllä länsimurteistakin pohjaa, vaikka käyttö yksinään kopulatiivikonjunktiona onkin suomessa Lauri Hakulisen (1999: 50) mukaan »nykyisin vain tai pääasiallisesti» itämurteinen ilmiö.

Rivin lopun *bu*-sekvenssistä lähtien Haavio noudattelee Jelisejevin tulkintaa, huomauttaen lisäksi, että tässä *B[og]u* (siis kaiken lisäksi datiivimuodossa) ja *Jumola* mainitaan rinnakkain samaan tapaan kuin Haavion vertailukohtanaan käyttämässä 900-luvun venäläisessä valankaavassa kristittyjen Jumala (*Bog*) ja pakanoiden ukkosenjumala Perun. Rivin loppuosan tulkintaa ei tämä paralleelikaan tee kielelliseltä kannalta vakuuttavaksi. Haavion lukutapahan vaatii olettamaan, että kirjoittaja olisi yhtäkkiä siirtynyt yksityiskohtaisesta, sananasanisesta merkitsemisestä tiiviimpään, »tukisanoille» perustuvaan muistiinpanemiseen: »[rangaiskoon minua] *Bog* [ja] *Tuomion-Jumala [ja olkoot osanani] kahleet [jos rikon valani]».

Haavion ehdottamaan lukutapaan sisältyy kuitenkin tekstin toisen rivin osalta merkittävä oivallus, johon Helimski on omassa tulkinnassaan tarttunut: merkkijonot *ноули* ja *ноли* (samoin kuin 1. rivin *нуоли*) merkitsevät kaikki samaa ’nuoli’-sanaa. Jäljelle jäävistä 2. rivin aineksista Helimski pyrkii muodostelemaan sanoja, jotka voitaisiin yhdistää salamaan, ukonnuoleen. Rivin lopun *omobu*-kirjainjonon lukutapa *ambu* on sekä kekseliäs että ortografisesti perusteltavissa. Itämerensuomen *a:ta* näyttää muutenkin vastaavan tekstissä *o* (muinaisvenäjässä sekä suljetumman että avoimemman *o*-äänteen merkki!), etenkin labiaalikonsonanttien naapuruudessa (*jumola*), ja jälkimmäinen *o*-kirjain taas voidaan tulkita mykän jerin vastineeksi (*omōbu*) — tämä lienee vakuuttavampi selitys kuin Helimskin »mahdollisena» mainitsema (mutta itämerensuomen kannalta perin outo) epenteesioletus: **am^abu*. Sitä paitsi merkitykseltään ’ampua’-verbi sopii ’nuolen’ yhteyteen niin luontevasti, että tätä tulkintaa olisi, kuten Vermeer asian ilmaisee, »sääli hylätä ilman hyvää syytä».¹

Vähemmän onnistunutta Helimskin tulkinnassa on merkkijonon *sěha* tulkinta hypoteettisen **sāihkää*-verbin imperatiivimuodoksi. Vermeer esittää parikin vastaväitettä.

¹ Jos merkkijonon *noli* ’nuoli’-tulkinnasta kuitenkin luovuttaisiin, olisi periaatteessa mahdollista liittää *n* edelliseen sanaan kuten Jelisejevin ’sehän oli’-tulkinnassa. Vermeerin mukaan tällainen jako sotisi tuohikirjeiden ortografian periaatteita vastaan: loppu-*n* vaatisi peräänsä mykkää jeriä tai vastaavaa merkkiä. Tällaiseksi merkiksi voisi tietenkin tulkita *o*-kirjaimen (*sě[h/l]ano = sě[h/l]anō*), mutta tällöin on rivin lopulle (*li omobu ~ liomobu*) vaikea keksiä luontevaa tulkintaa.

Ensinnäkin imperatiivimuodoksi oletettu **sāihä* näyttäisi olevan heikkoasteinen muoto ja vieläpä murteesta, jossa *hk*-yhtymäkin on astevaihtelun piirissä, **ambu* imperatiivimuotona taas edellyttäisi astevaihtelutonta kielimuotoa. (Tähän tosin voisi huomauttaa, että *ambu* voisi periaatteessa hyvin edustaa myös kehitysvaihetta, jossa *p*:n oletettu heikkoasteinen vastine on vielä assimiloitumatta edeltävään nasaaliin. Toisaalta **sāihä* (*sěχa*)-muodossakin voisi periaatteessa piillä jonkinlainen spirantti klusiilin heikkoasteisena vastineena — väkinäiseltä tällainen oletus kuitenkin tuntuu, varsinkin kun oletetun imperatiivimuodon loppu-**k* näyttää kuitenkin kadonneen jäljettömiin.) Toiseksi: (muinais)venäjän *ě*:llä merkittiin suppeaa tai puolisuppeaa vokaalia tai *ie*-mäistä diftongia, joka pohjoisvenäläisissä murteissa pyrki sulautumaan *i*:hin, joten *ě* sopii erittäin huonosti Helimskin oletaman *äi*-diftongin vastineeksi. Vermeerin kritiikin jälkeen Helimskin tulkintaa ei nähdäkseni pelasta sekään Winklerin esittämä ajatus, että kirjoitusasussa heijastuisi pelkästään **äi*-diftongin ensimmäinen (!), voimakkaammin aksentoitu komponentti.

Sen lisäksi, että Helimskin oletama **sāihkää*-verbi on täysin hypoteettinen, koko **sāihä*-tulkinta seisoo ja kaatuu sen ajatuksen varassa, että tekstissä puhutaan nimenomaan salamasta; muunlaisen maagisen nuolen 'säihkyminen, välkkyminen' ei tunnu yhtä uskottavalta. Voisi tietenkin ajatella, että kyseinen deskriptiiviverbi olisi viitannut pikemminkin nopeaan liikkeeseen («vilahtaa») tai sellaisesta syntyvään äänihavaintoon («humahtaa, suhahtaa») — näin Winkler on ilmeisesti ajatellut pitäessään **sāihä*-tulkintaa »houkuttelevana» Stipan (1990: 48) Helimskin tulkintaan perustuvan, vapaahkon saksannoksen ('Pfeil sause', siis 'nuoli suhahda') pohjalta. SKES:n tietojen mukaan tämääntapaisia merkityksiä — esim. 'liikkua nopeasti', 'vilahtaa', 'iskeä', myös 'vihlaista, kivistää' — onkin tavattu tähän sanueeseen yhdistetyiltä itämerensuomalaisilta deskriptiivisanoilta. Huomionarvoista on kuitenkin, että liikettä, ääntä tai kiputuntemuksia kuvaavat deskriptiiviverbit ovat *h*:ttomia (*sāikkiä*, *šäigeä*, *šäikätä* ym.) ja sopivat siksi huonosti hypoteettisen **sāihä*-muodon yhteyteen. Sen lisäksi, että *h*:llinen *sāihkyä*-tyyppi näyttää liittyvän yksinomaan 'valon välkkyminen, kipinöimisen, häikäisemisen' merkityksiin, se näyttää SKES:n perusteella myös yksinomaan suomalaiselta (paria karjalasta tavattua *sāihküö*, *sāihkähütteä* -tyyppistä tapausta SKES epäilee suomalaisperäiseksi). Tämä ei ehkä vielä kaada mutta ainakin heikentää Helimskin **sāihä*-hypoteesin muutenkin hennonlaisia perusteita.

Vermeer ei ole oman alustavan tarkastelunsa pohjalta löytänyt *sěχa*-kirjainjonon vastineeksi sopivaa itämerensuomalaista sanavartaloa (**sehA?* **si(i)hA?* **sēhA?*), ja hän ehdottaakin harkittavaksi sitä mahdollisuutta, että *h*:ksi luettu kirjain olisi *l*. Kirjaimen viivat tosin menevät yläpäästään ristiin, mutta samoin on käynyt viereiselle *a*-kirjaimelle, ja 3. rivillä sijaitseva *h* on joka tapauksessa aivan erilainen. Vermeerin tulkintalinjaa jatkaakseni: Koska **ambu*-muoto tuntuisi todennäköisimmin viittaavan astevaihtelutomaan (esi)vepsäläiseen tai vepsäläisvaikutteiseen murteeseen (ellei sitten kyseessä ole karjalaistyyppinen ind.sg.3. muoto: **ambuw* 'ampuu'), eivät esim. *silta*- tai *selkä*-sanojen heikkoasteiset muodotkaan tunnu todennäköisiltä. Sama astevaihtelukriteeri sulkisi pois mahdollisen suomen *siellä*-sanana vastineen (< **sikälänä*, vrt. vepsän *sigau*). Vahvimmalta ehdokkaalta tuntuisi *se*-pronominin adessiivi- tai kenties allatiivimuoto: 'sillä (?sille)'. 'Sillä nuoli ammu' — tai 'ampuu' — mutta millä, tai mille? Kyseessä ei voine olla deiktinen vaan ana- tai kataforinen *se*: viittauskohteen olisi löydettävä tekstistä itsestään.

▷

Tässä kohtaa on kuitenkin muistettava, että Vermeerillä on Jelisejevin **sehän*-tulkinnan hylkäämiseen oikeastaan yksi ainoa peruste: sananloppuisen **n:n* jäljestä puuttuva jertai vastaava vokaalimerkki. Jos Haavion ja Helimskin tapaan irrotamme tätä seuraavan merkkijonon *noli* 'nuoli' -sanaksi, on tilanne itse asiassa sama kuin ensimmäisen rivin 'jumala(n)nuolen' kohdalla: sananloppuinen *n*, jos se edes on säilyneenä ollut, on helposti voinut jäädä merkitsemättä *n*-alkuisen sanan edellä. Emfaattisella *hän*-enklitiillä varustetun nominatiivimuodon lisäksi voisi tässä ajatella myös näkevänsä illatiivimuodon 'siihen' (vrt. lyydin *sihi*, *sihe*, vepsän *sihe* [SKES, SVJa]), jolloin ana- tai kataforista viittaussuhdetta koskevat ongelmat olisivat samat kuin edellä esitetyn 'sillä'-tulkinnankin kohdalla. Kolmas, *h:n* jälkeisen vokaalin kvaliteettia ajatellen kenties paras, vaihtoehto olisi *sija*-nominin illatiivimuoto (vrt. esim. lyydin *šihä*, *siehei* 'sijaan' [SKES]); sanan heikko tavunrajainen *j:hän* on monissa itämerensuomen murteissa kadonnut synnyttäen lähes tai täysin diftonginomaisia vokaalisekvenssejä, joiden merkitseminen venäjän *ě*:llä ei liene mahdoton ajatus.

»TUOMION-JUMALA JOHTAA»?

Tekstin viimeisen rivin tulkinnasta Jelisejev, Haavio ja Helimski ovat jokseenkin yksimielisiä, lukuun ottamatta rivin viimeistä sanaa. Muilta tutkijoilta Haavion lukutapa *okovy* 'kahleet' on jo saanut ansaittua kritiikkiä. Se on tietenkin tekstin koherenssin kannalta vailla motivaatiota ja edellyttäisi kahta kirjoitusvirhettä tai substituutiota — *h pro k*, *i pro y* — joiden esiintymistä (vieläpä venäjänkielisessä sanassa, jonka luulisi olleen kirjoitustaitoiselle novgorodilaiselle tuttu) on vaikea perustella. Vankalla pohjalla eivät kuitenkaan ole Jelisejevin ja Helimskinkään lukutavat. Jelisejevin tulkinta 'johtavi' ei ota mitään kantaa *t:n* arvoitukselliseen katoamiseen kirjoitusasusta. Helimski taas näkee samassa merkkijonossa verbinmuodon **ohjavi*, mutta tämä tulkinta ei äänteellisesti eikä morfologisestikaan ole kovin onnistunut. *Ohjata*-verbihän on (lähes) yleisitämerensuomalainen TA-johdos germaanisperäiseksi arvellusta itämerensuomen *ohja*-sanasta (ks. esim. SSA s.v. *ohja*), ja sen johdinaineksesta (**ohja-ta-* ~ **ohja-δa-*) luulisi jääneen jäljelle jotakin, kun teksti muuten näyttää »vepsäläisittäin» arkaaiselta (astevaihtelun puute) ja jopa sg.3. *-vi*-suffiksi olisi tämän tulkinnan mukaan säilynyt (vrt. karjalan *-u*, *-w*, vepsän *-b*), tosin analogisessa heikkoasteisessa muodossa.

Vermeerillä on tähänkin ratkaisuehdotus, joka perustuu tekstin uudenlaiseen tulkintaan. 3. rivin kuudenneksi viimeinen kirjain voidaan nimittäin lukea myös *p*:ksi (π), sehän on selvästi erilainen kuin sitä edeltävä kiistaton *i*. Näin rivin lopussa voitaisiin nähdä jokin itämerensuomen *paha*-sanueeseen kuuluva sananmuoto, esimerkiksi verbinmuoto (sg.3.) **pahovi*. *pahoa*-verbin on Vermeer löytänyt ainakin Lönnrotin sanakirjasta merkityksessä 'paheksua, puhua pahaa', ja itse asiassa sen tuntee myös KKS vienalaismurteista (*pahuo*, KiestinkiP Uhtua Vuokkiniemi Jyskyjärvi) merkityksessä 'olla pahoillaan, murheissaan, surra'. Voidaan ajatella, että sen ovat eteläisemmistä karjalais-vepsäläisistä murteista syrjäyttäneet näille tyypilliset, kompleksisemmat johdokset. Joka tapauksessa se kuuluu ikivanhaan ja laajafunktioiseen (ks. esim. Laakso 1997) **i*-verbiin johdostyyppiin, joka on saattanut tuolloinkin, 1200-luvulla, olla hyvinkin produktiivinen. — Vermeer muistuttaa myös, että rivin viimeisen merkin tulkitseminen on hankalaa: se on perinteisesti luettu

i:ksi, mutta saattaa olla, ettei se ole kirjain lainkaan.

Viimeisen rivin alkuosassa sekä Jelisejev (hiukan epäröityään) ja Haavio että Helimski ovat lukeneet jälleen itämerensuomalaisen *jumala*-sanana. Sen jäljessä ilmeisesti venäläisen silmä väkisinkin näkee jotakin venäjän *sud*-kannasta muodostettua: joko adjektiivin *sudnyj*, nominin (venäjän *sud* > itämerensuomen »suuto», 'oikeus, tuomio') tai verbinmuodon (venäjän *sudi*- > itämerensuomen »suuti», 'tuomitsi'). Jelisejevin **jumala sudnyj* 'tuomion-Jumala' -tulkintaan on halukkaasti yhtynyt Haaviokin: se on ollut hyvä pohja hänen uskontotieteelliselle tulkintahypoteesilleen valankaavasta ja sen vahvistajajumalasta, taivaallisesta tuomarista Ukosta, joka »pitää pilvissä käräjät, sekehessä selvät neuvot». Konneksio *Bog sudnyj* 'tuomion-Jumala' tunnetaan ainakin yhdestä vanhasta venäläisestä käsikirjoituksesta (apokalypsi 1100–1200-luvulta), mutta lähdettä eivät kaikki tutkijat ilmeisesti pidä luotettavana (Meščerski 1964). Vielä heikommalla pohjalla on vaihtoehtoinen tulkinta, jossa *sudb* ja *ni(i)* erotettaisiin eri sanoiksi. Vermeer huomauttaa, että *b*-merkin tulkitseminen liudennuksen merkiksi kuten Jelisejevin esittämässä toisessa tulkintavaihtoehdossa merkitsisi loppuheittoista imperfektimuotoa, joka ei sovi yhteen tekstin äänteellisen arkaaisuuden kanssa; toinen tuohikirjeiden ortografian kannalta mahdollinen lukutapa, *b*:n tulkitseminen *e*-vokaaliksi, tuntuu epätodennäköiseltä sen kannalta, että venäjän *sud*-substantiivin lainautumat itäisissä itämerensuomalaisissa kielissä ovat kaikki 2. tavultaan takavokaalisia O- tai U-johdannaisia, tyyppiä *suuto* tai *suutu*.

Vermeerin kritiikkiin voidaan lisätä, että kirjainjonon *ni(i)* erottaminen eri sanaksi ei muodosta syntaktisesti koherenttia tai uskottavaa ratkaisua. Jelisejev ja häntä seuraten Helimski esittävät varsin mutkattomasti, että tulkinnassa »Jumala tuomitsi niin johtaa/ohjaa» *niin* esiintyisi rinnastuskonjunktio ('ja') tehtävässä. Näin ei tietääkseni ole laita missään itämerensuomalaisessa kielessä; poikkeuksena on vain venäläisperäinen kielteinen rinnastuskonjunktio *ni* (esim. vepsän [SVJa] *en ehtnu ni söda, ni d'oda* 'en ehtinyt syödä enkä juoda'), josta ei tässä voi olla kysymys. Helimski, joka sijoittaa sananrajan vasta molempien oletettujen *i*-kirjainten jälkeen (*nii ohovi*), pitää mahdollisena myös, että kahdennetulla kirjaimella olisi haluttu merkitä vokaalin pituutta. Epävarmaa on kuitenkin, olisiko esimerkiksi nykysuomen ortografisia konventioita tuntematon kirjoittaja halunnut tehdä tällaisen ratkaisun — ja miksi näin olisi menetelty vain yhdessä kohtaa tekstiä, vieläpä suhteellisen painottoman partikkelin kohdalla. Jos Helimskin tulkinnasta pidetään muuten kiinni, uskottavampaa olisi ehkä lukea tässäkin erillinen *i* 'myös': 'Jumala tuomitsi [ja] niin myös ohjaa' (*ni i ohovi*). Kaiken kaikkiaan Helimskin tulkintaan on kuitenkin vaikea yhtyä.

Onko tulkinnoille 'tuomion-Jumala' tai 'Jumala tuomitsi' sitten vaihtoehtoa? Vermeer kehottaa tekstin tutkijoita irrottautumaan venäjän *sud*-sanueesta ja etsimään itämerensuomalaisia vaihtoehtoja, joita voisivat olla esimerkiksi *sudeni* [sic] 'my wolf/wolf's/wolves', *suude* 'kiila' tai kenties myös jokin *sydän*, *syy*, *syytää* tai *syödä* -sanueisiin kuuluva muoto. Vermeerin viitoittamilla linjoilla edettäessä erityisen houkuttelevilta tulkintamahdollisuuksilta, tekstin ilmeiset uskonnollis-maagiset yhteydet huomioon ottaen, tuntuisivat *sydän*- ja *syy*-sanueet, vaikka *b*-merkki ei Vermeerin mukaan oikein hyvin sovikaan itämerensuomen *ä*:n vastineeksi. (On tosin muistettava, että 'sydän'-sanalle on ainakin vepsästä merkitty myös *e*:llisiä rinnakkaismuotoja, tyyppiä *süd'ei(n)*. Sitä paitsi venäjän *e*-äänne, etuvokaali, ei itse asiassa ole juuri kauempana ims. *ä*:stä kuin toinen

substituuttivaihtoehto, väljä mutta takainen venäjän *a*. Etuvokaalin valinta 2. tavuun on myös saattanut olla kirjoittajan keino ilmaista sanan etuvokaalisuutta, kun venäjästä puuttuvaa *ü*-vokaalia ei ole kyetty välittämään.) 'Sydän'-oletus viittaisi jälleen vahvasti vepsäläistyyppiseen astevaihteluttomaan kielimuotoon — tai sitten niin arkaaseen, että dentaalikonsonantin vastine on vielä ollut säilyneenä (*sydän*-sanon konsonantismin suhdetta astevaihteluun on laajasti käsitellyt Terho Itkonen 1971: 116–118).

Merkkijono *sudbni* voisi siis hahmottua 'syytäni' (partitiivi, yksikön 1. persoonan possessiivisuffiksi) tai — ehkä mieluummin — 'sydän myös (*i*)'; jälkimmäinen tulkinta ei tosin noudata sitä muinaisvenäläisen ortografian periaatetta, että sanan loppukonsonantin jäljessä olisi oltava mykkä *jer* tai sitä vastaava vokaalimerkki, mutta edellä 'Jumalan nuolen' yhteydessä esitetyt vastaväitteet voi toistaa tässäkin. Tässä voisi myös piillä jokin suomalais-karjalais-pepsäläisen verbin *syteä* 'hakata, tökkiä, survoa ym.' (ks. esim. SKES) yhteyteen kuuluva verbinmuoto, esim. sg.1. **süden* tai **südin* (imperfekti tai esim. vepsässä esiintyvän *-i*-johtimisen verbin preesens) tai imperf. sg.3. **südi*.

Eivätkä tulkintamahdollisuudet tähän loppu: vaikka Vermeer ei merkkijonon *sudbni* pohdinnoissaan tätä vaihtoehtoa mainitsekaan, on muistettava, että *u* saattaisi heijastella myös jotakin kantasuomen **ō*:n jatkajaa — onhan 1. ja 2. rivilläkin 'nuoli'-sanassa käytetty samaa venäjän /u/:n merkkiä, digrafia <uo> ~ <ou>. Suomalaisella kielitajulla erittäin houkuttelevalla mahdollisuudelta tuntuisi suomen *suoda*-verbin jokin muoto (infinitiivin instruktiivimuoto tyyppiä »suoden«?), mutta tämän tulkinnan uskottavuutta vähentää se, että etymologisesti hiukan hämärällä *suoda*-verbillä ei ainakaan SKES:n mukaan näytä olevan alkuperäisiä vastineita karjalassa eikä vepsässä.

Merkkijonon *sudbni* tulkintavaihtoehtoja on siis todella useita, mutta niin kauan kuin viimeisen rivin ja koko tekstinkin tulkinta on avoin, ei mikään niistä näytä nousevan selvästi toisia vakuuttavammaksi.

VIIMEISEN RIVIN KIISTANALAISET KIRJAINMERKIT

Tuohikirjeen 292 viimeisen rivin tähänastiset tulkinnat eivät siis suhteellisesta yksimielisyydestään huolimatta ole varmalla pohjalla. Rivin alussa olevaa merkkiä on ensimmäinen tulkitsija Jelisejev, hieman epäroityään, päättänyt pitämään (korjailtuna) *ju*-kirjaimena (IO), ja tämän mukaiseen *jumala*-tulkintaan ovat sitten epäroimättä yhtyneet tekstin myöhemmät tutkijat. Vermeer kuitenkin huomauttaa, että ennakkoluulottomasti tekstiä katsova tutkija näkee rivin alussa pikemminkin *h*:n (X) tai *l*:n (Λ) ja sen jäljessä tai päällä merkin, joka parhaiten sopisi olemaan joissakin vanhoissa käsikirjoituksissa esiintyvä ns. *slitnoe ou*, *oy*-digrafin yhteensulauma. Tämän pohjalta hän esittää alustavasti harkittaviksi esim. *humala*- tai *lumo*-sanueisiin perustuvia tulkintavaihtoehtoja. Kummankaan varaan ei kuitenkaan ole aivan yksinkertaista rakentaa luontevaa tulkintaa. Jälkimmäisen erityisenä taakkana on se, että *l*:llinen suffiksiaines **lumo*-kirjainjonon perässä vaatisi oletamaan *lumo*-nominin taivutusmuotoa (adessiivi **lumolla*?), mutta substantiivi *lumo* vaikuttaisi SKES:n ja SSA:n tietojen perusteella nuorehkolta, suomen kielen alueella syntyneeltä takaperoisjohdokselta (verbi *lumota* näyttäisi olevan vanhempi, sillä on vastineita itämerensuomen lisäksi saamessa ja marissa).

Joka tapauksessa on todettava, että viimeisen rivin alkua on korjailtu. Tottumaton tai

hätäinen kirjoittaja on saattanut ensin tavoitella jotakin toista sanaa ja sitten, muistinsa tai kirjoitustaitonsa takellessa, korjailnut alun koko tekstin alussa esiintyvää *jumala*-sanaa muistuttavaksi. Tämän huomioon ottaen voisi viimeisen rivin alulle hyväksyä rohkeampiakin tulkintoja. Yksi mahdollisuus olisi ajatella epäselvän alkukirjaimen alkuaan viittaavan *k*-äänteeseen. Tällöin voisi rivin alun kenties tulkita tyypillisesti karjalais-itäsuomalaisen (Itkonen 1983: 352) *kumpa*-relatiivipronominin muodoksi (**kummalla*), mikä tekstin kokonaisuuden kannalta sopisi loistavasti edelliselle riville oletetun **se*-pronominin yhteyteen: 'siihen/sillä nuoli ammu/ampuu, jolla...'. Tämä vaikuttaa itse asiassa ainoalta tulkintatavalta, jolla teksti saadaan yhdistettyä loogiseksi kokonaisuudeksi: kyseessä olisi parannusloitsu, jolla maagista taudinaiheuttajaa, olkoon sitten »Jumalan nuoli [tai] ihmisen nuoli», manataan »ampumaan» takaisin pahantahtoista ampujaansa (»jolla sydän toivoo pahaa»). Ainakin itämerensuomalaisissa parannusloitsuissa tiedetään esimerkiksi kehotetun pahantahtoista uskomusolentoa ampumaan jonnekin muualle (*pistä piru piisi kallioh / da ammu angarah mereh, / älä ristjikanzan zivattoih...*) tai manatun taikanoolia iskemään takaisin lähettäjiinsä (*itte noirat nuolihinsa, / itte velhot veittihinsä...*) (Honko 1959: 98–99).

Niin sisäisesti johdonmukainen kuin tämä tulkinta onkin, se kaipaisi kuitenkin lisäperusteluja tai tarkempia paralleleja itämerensuomalaisesta folkloreaineistosta. 3. rivin alun lukutapa **kummalla* nimittäin edellyttää substituutiota $k \rightarrow h$ (ellei sitten alkukirjaimessa yritetä nähdä korjailtua *k*-kirjainta). Tällaisia oletuksia on edellä, merkkijonon *sēha* yhteydessä, arvosteltu, mutta tällaisessa asemassa niillä ehkä saattaisi olla jotain perusteita. Venäjän itämerensuomalaisissa lainoissa on nimittäin joitain tapauksia, joissa nimenomaan sananalkuinen itämerensuomen *k* on takavokaalin edellä korvattu χ :lla, ainakin *холыў* 'Haufen angeschwemmten Holzes (auf einer Wiese)' < *kalu, холыў* 'Fischzaun' < *kolu, хурпун ~ хорпун* 'Schnepe' ? < *kurppa, хырзы ~ хорзы* 'gefrorene Erdschollen' < aunuksen *kirzi* (Kalima 1919: 34–35). Pitää kuitenkin muistaa, että muodon astevaihtelullisuus ei sovi yhteen tekstin edellä arvelun vepsäläistyyppisyyden kanssa (joka sekin toki on oikeastaan yhteen tai kahteen tulkinnanvaraiseen yksityiskohtaan perustuva oletus) — eikä *kumpa*-pronominia myöskään näytä esiintyneen vepsässä. Saattaa olla, että 'Jumala'-tulkinnastakaan ei vielä ole aihetta luopua.

Kuten edellä todettiin, toinen ongelmakohta on viimeisen rivin lopussa. Vermeer päätyy lukemaan lopusta laskien kuudennen merkin *p*:ksi eikä *i*:ksi, mutta oikeastaan koko kolmen suhteellisen samannäköisen merkin sarja on ongelmallinen: käsialan koko kömpelyyden huomioon ottaen melkeinpä jokainen merkki näistä kolmesta voisi periaatteessa olla joko *i* tai *n*, kenties myös *p*. Kaikkiaan Vermeerin lukutapa on kuitenkin uskottava, ja siitä ajatuksesta, että viimeisen rivin viimeisessä sanassa piilisi jokin *paha*-kannan johdannainen, on — jälleen kerran — sääli luopua. Vaikeampi on selvittää, millainen muodoste on kyseessä. Rivin viimeinen merkki on niin epäselvä, että Vermeerin ehdottamien vaihtoehtojen rinnalle — *i* tai »ei ehkä kirjain lainkaan» — voisi esittää myös *a*:ta. Tässä tapauksessa kyseessä voisi kenties olla partisiippi tyyppiä **pahova* ('pahaa tekevä, pahaa aiheuttava'?, 'kipeä'?), ellei peräti denominaalinen *va*-johdannainen (**pahava*?). Viimeksi mainittu vaihtoehto tietenkin sopisi edellä löyhästi rakenneltuun oletukseen tekstin »vepsäläistyyppisyydestä» sikäli, että vepsässä partisiipin tunnuksessa on aina klusiili (*tutab* 'tuttava'), denominaalisessa johtimessa taas **v* (*orau, orav* 'orava').

▷

TEKSTIN KOKONAISUUS: RATKEAMATON ARVOITUS?

Novgorod 292 on muinaisvenäläisten tuohikirjeiden joukossa poikkeuksellinen muutenkin kuin kieleltään — venäjän- tai kirkkoslaavinkielisiähän ovat kaikki tunnetut tuohikirjeet paitsi 292, seuraavassa käsiteltävä Novgorod 403 sekä yksi kreikan- ja yksi latinankielinen teksti (Zalznjak 1986: 91–92). Zalznjakin (mp.) mukaan suurin alaryhmä löytyneistä tuohidokumenteista on todellakin yksityishenkilöiden kirjeitä (yli 600 tuohesta n. 240, yleensä tuiki asiallisia liikeasioiden ja muiden käytännön tehtävien hoitoon liittyviä toimintaohjeita), lisäksi on runsaasti luetteloja (vero- tai velkasaatavista) ja nimilappuja, jonkin verran valituskirjelmia ja virallisia dokumentteja ynnä muita pienempiä ryhmiä (aakkos- ja numeroluetteloja opetustarkoituksiin, muutama liturginen tekstin katkelma, pyhimysten nimilistoja ikonitilauksia tai muistopalveluksia varten jne.) — mutta loitsuja tai muuta maagista sisältöä omaavia tekstejä ei näytä säilyneen.

Emme siis tiedä, millaisia tuohelle kirjoitetut (pakanallista?) Jumalaa mainitsevat tai manaavat tekstit ovat muinaisen Novgorodin mailla olleet ja mihin niitä on voitu käyttää, koska tuohi 292 saattaa olla jopa ainutkertaisen, henkilökohtaisen päänäpiston tuotetta. Kaikessa hämärydessään se muistuttaa luonteeltaan enemmänkin skandinaavien riimukirjoituksia, joista monille on pystytty vain arvailemaan erilaisia, joskus hyvinkin monenlaisia uskonnollis-maagisia tulkintoja; maagiset tekstihän voivat hyvin ollakin tarkoituksellisen hämääriä tai moniselitteisiä. Ohlsson (1999: 143–145) toteaa leikkisästi, että riimukirjoitukset jakautuvat banaaleihin ja käsittämättömiin ja että Itämeren itäpuolisilta alueilta löydetyt näyttävät kuuluvan kaikki jälkimmäiseen kategoriaan. Rohkealla mielikuvituksella voisi Novgorod 292:ssa nähdä jopa heijastuksia Laatokanlinnan ja Novgorodin kenties parisataa vuotta vanhemmista maagisista viikinkien riimuteksteistä. Ainakin Ohlssonin (mp.) mukaan näiltä alueilta löydettyihin rahoihin kaiverretuissa riimukirjoituksissa näyttäisi dominoivan sana *guð* 'jumala', ja yhden tekstin, ns. Laatokan puunkappaleen, yksi mahdollinen lukutapa puhuu »saalista tuovasta nuolesta».

Hiukan lisävalaistusta tuohikirjeen 292 ongelmaan saattaa antaa tekstikokonaisuuden ja sen graafisen asettelun pohtiminen. Lukuun ottamatta Vermeeriä, joka asiasta lyhyesti huomauttaa, aikaisemmat tutkijat näyttävät kyselemättä olettaneen tekstin olevan yksi ja yhtenäinen (ei esimerkiksi kolmelle riville merkittyjä erillisiä sanoja tai tekstinpätkiä) sekä kokonainen, ei katkelma. Tämän käsityksen puolesta puhuu tekstin siisti asettelu, joka on oudossa ristiriidassa kirjainhahmojen kömpelyyden kanssa: kirjaimet ovat tasakokoisia, rivit melko suorat ja yhtä pitkät, joten teksti täyttää tasaisesti koko suorakulmaisen alan. (Verrattakoon seuraavassa käsiteltävään tuoheen Novgorod 403, jonka kirjainmuodot ovat taidokkaasti piirrettyjä mutta alalaidan itämerensuomalainen osuus asettelultaan kaoottinen.) Siinä suhteessa Novgorod 292 ei itse asiassa vaikuta tottumattoman käden työltä; todennäköisemmin kirjainmuotojen kömpelyys voisi johtua kiireestä tai hankalasta tilanteesta (olisiko tilanne, jossa maaginen teksti kirjoitettiin, ollut kiihdyttävä tai vaarallinen?), miksei myös esimerkiksi kirjoittajan korkeasta iästä tai sairaudesta.

Yksikään Novgorod 292:n aiemmista tutkijoista ei tietävästi ole yrittänyt esittää tulkintaa, jossa sama sana jatkuisi riviltä toiselle², ja vain Haavion tulkintaan, joka muutenkin on etenkin loppuosaltaan syntaktisesti aivan epäkoherentti, sisältyy »säkeenylitys», rivinvaihdos syntaktisesti tiiviisti yhteenkuuluvien sanojen välillä: '... ihmisen /

nuoli...’. Muita tekstin tulkitsijoita tuntuu ohjailleen taustaoletus tekstin ja sen asettelun eräänlaisesta runomittaisuudesta, vaikka suoranaisesti metriikasta tai »kalevalamittasta» ei kukaan puhukaan — Haavio kylläkin mainitsee ’nuoli’-sanan toiston folkloresta tuttuna piirteenä, Vermeer puhuu alkusoinnusta sekä viittaa useaan otteeseen epämääräisemmin itämerensuomalaisen kansanrunouden yleisiin ominaisuuksiin. Hämmäntävää onkin, että tulkintalinjat Jelisejevistä Helimskin kautta Vermeeriin, Haavion uskontotieteelliset pohdinnat sivuuttaen, viime kädessä mahdollistavat Novgorod 292:n tulkittamisen kalevalamittaisena tekstinä, jonka tuntematon kirjoittaja olisi — melkoista kirjallista sivistyneisyyttä tai luontaista kielen ja metriikan tajua osoittaen! — piirtänyt tuoheen siististi säkeittäin. Suomalaistetussa muodossa teksti voisi tällöin kuulua:

»Jumala, nuoli i nimesi [’nuoli ja nimesi’ ~ ’nuoli (on) myös nimesi’?],
nuoli siihen ~ sillä [~ sijaan? ~ siellä?], nuoli ammu [~ ampuu?],
Jumala [~ kummalla? ~ humala???...] syytänä [~ sydän i? ~ suoden i??...] pahovi [~
*pahava?].»

Tämä tulkinta on kuitenkin edelleen epävarma ja aukkoisen. Erityisesti toisen rivin tulkintayritykset kärsivät tällä lukutavalla eräänlaisesta niukkuudesta: oletetun *se*-pronominin viittaussuhdetta on vaikea hahmottaa. Sitä paitsi, kuten edellä esitin, tekstin 1. rivin ž-kirjainmerkki puhuu — vaikkakin hennolla äänellä — haaviolaisen ’ihmisen / nuoli’-tulkinnan puolesta, ja viimeisen rivin alun relatiivipronomitulkintakin olisi sovitettavissa tähän, kuten edellä parannusloitsuoletuksen yhteydessä esitin. Tällöin lauseen tai ajatuskokonaisuuden raja siirtyisi 2. rivin alussa olevan ’nuoli’-sanän jälkeen (»Jumalan nuoli, ihmisen / nuoli. Siihen/sillä nuoli ammu/ampuu, / kummalla...»), ja tekstin kalevalamittaisuuden ajatuksesta olisi luovuttava ainakin alkupuolen osalta. Itse olisin kuitenkin taipuvainen hyväksymään tässä kohden haaviolaisen tulkinnan, koska »kalevalamittaisessa» tulkinnassa toisen säkeen ’nuoli’-sanän toistumista on hankala selittää.

Siinä, missä toisen rivin tulkintamahdollisuuksista on puutetta, viimeisen rivin tulkintavaihtoehdot taas luovat todellisen runsauden pulan. Koska tekstin tarkoitusperistä ei ole selvää tietoa, nämä monenkirjavat lukutavat jäävät melkoisen tasavahvoiksi kilpailijoiksi, ja niiden mahdolliset tulkinnat ovat auttamatta *ad hoc*. Kyseessä voi olla esimerkiksi maagisen jumalannuolen, mikä se sitten lieneekin, suuntaaminen pahansuopaa lähimmäistä rankaisemaan (»kummalla sydän i pahovi ~ pahava» — ’jolla sydänkin toivoo pahaa’?) — mutta miksei yhtä hyvin sydänvaivoista tai muusta sisäelimistön taudista kärsivää ihmistä parantamaan? Vai liittyisikö teksti korkeampien voimien lepyttämiseen oman syyllisyyden johdosta (»Jumala syytänä pahovi») tai jopa jumalolentojen arvaamattomuuteen (»Jumala suoden i pahovi», ’antaessaankin aiheuttaa pahaa’??)? Mahdollisuuksia on varmasti monia muitakin, ja niiden keskinäinen vertailu tekstin itsensä varassa, pelkästään

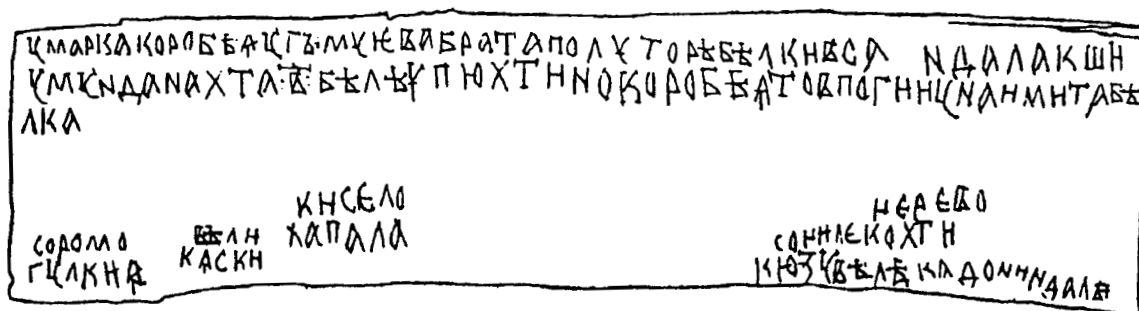
² 2. rivin lopusta voisi erottaa omaksi sanakseen kirjainjonon *omo* – siinä voisi piillä vepsäläis-lyydiläinen *om* ’on’, miksei myös »läntisempi» *on*, jos *m* selitettäisiin sandhi-ilmiöksi; jälkimmäinen *o*:han voisi tässäkin tulkinnassa olla mykkää jeriä vastaava merkki. Tällöin yksikseen rivin loppuun jäävä *bu* (ellei siinä haluaisi nähdä itämerensuomen *puu*-sanaa!) voitaisiin kytkeä seuraavan rivin alkuun. Näin (viimeisen rivin alun eri lukutavat huomioon ottaen) syntyvistä tulkintamahdollisuuksista luontevin, *om(o) buhumola* ’on puhumalla’ (??), ei sekään tunnu tarjoavan syntaktisesti luontevaa tulkintaa, vaikka herättääkin houkuttelevan ajatuksen yhteyksistä *puhua*-verbiin, joka karjalais-vepsäläisellä alueella (ks. esim. SKES) merkitsee ’puhaltamisen’ ohella nimenomaan ’loitsimista’. Tämän tulkinnan rasitteena on myös substituutio *p* → *b*, joka olisi kai selitettävä sandhin vaikutukseksi sekini.

lingvistic-paleografisin kriteerein, on äärimmäisen vaikeaa.

Heitän siis, kuten Vermeerin artikkelinsa lopussa, pallon edelleen folkloristeille ja uskontotieteilijöille: löytyisikö tämäntapaiselle tekstille paralleleja mittavasta kansanrunousaineistostamme? Kielentutkijan pohdittavaksi jää, mitä tuohikirjeiden itämerensuomi voi antaa suomen ja sen lähisukukielten tutkimukselle. Ennen näitä pohdiskeluja luon kuitenkin sivusilmäyksen toiseen itämerensuomalaiseen tuohimuistomerkkiin.

SIVUVALAISTUSTA: VENÄLÄIS-ITÄMERENSUOMALAINEN LIIKEMATKAILIJAN SANASTO

Itämerensuomalaista kieltä sisältävistä tuohikirjeistä toinen, kenties vähemmän tunnettu, on saanut tutkijoilta numerokseen (Novgorod) 403. Tämä tuohi on löytynyt sattumalta rakennustöiden yhteydessä, joten sitä ei voi löytökerrostuman perusteella ajoittaa, mutta toisiin teksteihin vertailemalla se on sijoitettu 1300-luvulle, siis satakunta vuotta myöhemmäksi kuin Novgorod 292. Erityisen kiintoisaa on, että Novgorod 403 pystytään Vermeerin (1991) yksityiskohtaisesti perustelemien arvelujen mukaan yhdistämään yhteen tiettyyn henkilöön, etu- ja kenties isännimeltäkin tunnettuun Grigorijaan, jolta on säilynyt muutamia muitakin tuohikirjeitä.³ Mm. löytöpaikan perusteella päätellen Grigorija kenties toimi novgorodilaisen mahtimiehen Oncifor Lukiničin poikien taloudessa 1300-luvun jälkipuoliskolla, ja hän oli ilmeisesti myös tekemisissä Novgorodin itämerensuomalaisten pohjoisnaapurien kanssa: Grigorijan kirjeessä Dmitrille (tuohi 286) puhutaan »Kajaaninmeren karjalaisista», ja parissa muussakin Grigorijan tuohessa esiintyy vero- tai velkasaatavien yhteydessä itämerensuomalaisilta vaikuttavia henkilö- ja paikannimiä (*Ikalgal, Munomel, Vajvas Vajakšin* [?= **Vajakšanpoika*], *Mēlit; La(i)dikola, Kurola, Kjulolakša* ym.).

cm

Nr. 403

³ Vermeerin (1991: 340–) hahmottelemaan »Grigorija-blokkiin» kuuluu useita tuohikirjeitä, jotka sisältävät taloudenhoitoon ja verojen keruuseen liittyviä toimintaohjeita eri henkilöille (Novgorod 133, 134, 259 ja ilmeisesti saman kirjeen toinen kappale 265, 281 ja 286). Näissä kirjeissä siis Grigorija itse nimeää itsensä kirjoittajaksi. Käsialan, ajan ja löytöpaikan perusteella Vermeer pitää saman Grigorijan kirjoittamina myös tuohia 130 ja 278, jotka — samoin kuin tuohi 403 — ovat luetteloja veloista tai saatavista; juuri näissä esiintyy useita itämerensuomalaisilta vaikuttavia henkilö- ja paikannimiä. Vermeer arvelee myös, että Maksim OnciforoviVcin kirje (Novgorod 177), jonka vastaanottajaa kehoitetaan lähettämään »Grigorija Onfimovič» jonnekin, voi viitata sekin samaan Grigorijaan.

Novgorod 403:n ylälaudassa on venäjänkielinen luettelo vero- tai kauppasaatavista, jotka paikan- ja henkilönnimistä päätellen odottavat perijäänsä jonkin itämerensuomalaisen heimon mailla. Venäjänkielisen tekstin on jo Arcihovski tulkinut (Arcihovski & Borkovski 1963), eivätkä myöhemmät tutkijat ole nähneet tässä lukutavassa erityisempää korjaamisen aihetta: *U Marka koroběja. U Gymujeva brata polutorě bělki v Sandalakši. U Mundanahta 2 bělē. U Pjuhtino koroběja. To v Pogii u naimita bělka.* 'Markilla vakkoja. Gymuj(evi)n (*Himoi(nen)?*) veljellä puolitoista oravaa Sandalakšassa (*Sa(a)ntalaksi?*). Mundanahtilla 2 oravaa. Pyhtinillä vakkoja. Sekä Pogijassa (*Pohja?*) palkkalaisella orava.' Tässä tekstiosuudessa kiintoisia ovat lähinnä selvästi itämerensuomalaiset (*Gymuj, Sandalakša, Pogija*) tai ainakin ei-venäläiset (*Mundanaht*)⁴ nimet. Varsinaisen ongelman muodostaa kuitenkin tuohikirjeen alalaita, jonne on ilmeisesti muistiinpanon tapaan raapusteltu sinne tänne venäjän- ja muunkielisiä sanoja. Vasemmalla hahmottuu kolme allekkaista sanaparia: *soromo — gulkija, vēli — kjaski, kiselo — hapala*. Oikea alanurkka on sekavampi: ylinnä lukee *cerevo*, sen ala- ja vasemmalla puolella *socilekohti*, ja alimmainen, sotkuinen rivi kuulunee translitteroituna *kjuzuvělēkadonindaly*.

Tuohikirjeen 403 sekakielistä osuutta on Jelisejev (1966, 1975) yrittänyt tulkita juoksevana tekstinä. Näiden melkoisen väkinäisten tulkintayritysten paikka lienee tutkimushistoriallisten kuriositeettien joukossa, vaikka ne sisältävätkin muutamia myöhempien tutkimusten kannalta tärkeitä oivalluksia. Teksti kuuluisi Jelisejevin (1966) mukaan seuraavasti: 'Ei sovi (*sorom[n]o* 'häpeällistä') hylkiä. Veli käski [käymään] Haapalan kylä[ssä] (**selo Hapala*; ven. *selo* 'kylä' -sanan edellä oleva *ki* olisi jonkinlainen »kustodi», tekstin jatkumista osoittava edellisen sanan loppu!). Vatsanahkaa (venäjän murteiden *cerevo*) vaihtoa varten (»vaihdolle kohti»; merkkijono *socile* olisi venäjän *sočit'*-verbistä abstrahoidun nominin **so(c)ci* allatiivimuoto!). 'Kysy[ä] velje[ltä] pitää' (jostain tarkemmin perustelemattomasta syystä Jelisejev olettaa merkkijonon *kado* olevan kirjoitusvirhe venäjän sanan *nado* 'täytyy' sijasta). Niin antoivat (venäjän *dali*, tai mon. feminiinimuoto [!] *daly*).' Myöhemmin Jelisejev (1975) esitti tulkintaansa pieniä muutoksia: *vělēkado* pro **vēlēnado* olisikin 'veljen nato', *nindaly* olisi tulkittava 'niintäkö?' (venäjän kysymyspartikkeli *li*) tai 'niintä riittää' (vrt. karjalan *lieu* 'tulee olemaan')! Kielten vuorottelua tai tekstin omituista asetelua Jelisejev ei ole edes yrittänyt selittää.

Ensimmäisen uskottavan tulkinnan on ilmeisesti esittänyt Helimski (1986). Hänen mukaansa Novgorod 403:n alaosa on eräänlainen pienoissanakirja (tai paremminkin satunnaisia sanamuistiinpanoja, tekstin huolimattomasta asetelusta päätellen), jossa venäläisten sanojen alle tai viereen on merkitty niiden ims. vastineita. Vermeer (1991) on edelleen täsmentänyt Helimskin tulkintaa tuohen oikean alakulman osalta (jakso *vělēkadonindaly*). Sanaparit voidaan näin tulkita seuraavasti: *soromo* [= *soromō*, muinaisvenäjässä: 'häpeä'] — *gulkija* [= *hylkiä* tms.], *vēli* [p.o. *veli*, venäjässä: 'käske!'] — *kjaski, kiselo* [= *kiselō*, venäjässä: 'hapan (pilaantunut?)'] — itämerensuomen **happala, cerevo* [venäjän murteissa: '(turkiseläimen) vatsa(nahka)'] — *kohti* (vrt. karjalan *kohtu*, viron *kōht* 'vatsa' ym.), *socile* [venäjän murteissa: 'peri (velkaa)' (pret.3sg.)]⁵ — *kjuzu vēlēkado, ninda* —

⁴ Jelisejev (1966) näkee tässä germaanisen nimen, jonka hän rinnastaa saksan kielen sanaan *Mondnacht* 'kuutamoyö' (!). Asiallisemmalla pohjalla lienee Helimskin (1986) kommentti yhteydestä itämerensuomen *Mon-to*-aineksiseen nimistöön.

⁵ Sekä *cerevo* että *socile* (pro *črevo, sočil*) ilmeisesti edustavat pohjoisvenäläistä murrepiirrettä, ns. cokanjea (terävän ja suhuaffrikaatan yhteenlankeaminen).

ly [= *lyko* tai gen.sg. *lyka*, venäjän 'niintä']. Ongelmallisin kohta on kirjainjono *velĕkado*, jonka voisi tulkita *velka*-sanana oudosti astevaihteluttomaksi monikkomuodoksi (**velkat* + mykkää jeriä vastaava *o*) tai paremminkin kenties arkaaiseksi tai analogiseksi partitiiviksi (< **velkata*). Itämerensuomen kannalta ongelmattomimmalta tuntuu se Vermeerin ohimennen väläyttämä ajatus, että *do* olisikin alkuosa venäjän *dolg* 'velka' -sanasta.

Novgorod 403:n aikaisemmat tutkijat eivät ole yksityiskohtaisemmin pohtineet, millaista itämerensuomalaisista kielimuotoa se voisi edustaa. Siinä esiintyvät paikannimet on jo ensimmäisessä tarkemmassa tutkimuksessa (Arcihovski & Borkovski 1963) sijoitettu ns. Vatjan viidenneksen Kirjažin pogostaan, jonka keskus olisi sijainnut Käkisalimesta länteen nykyisellä Lahdenpohjan alueella, Suomen nykyisen itärajan tienoilla (ks. myös Helinski 1986, Spiridonov 1990: 84–85), mutta *Sa(a)ntalahtia* tai *Pohjia* voinee toki löytyä muualtakin.

Yhden viitteen tekstin kielimuodosta voisi antaa *hylkiä*-verbi, jonka levikki itämerensuomessa näyttää SKES:n tietojen mukaan rajoittuvan suomeen ja karjalaan. Tekstin *gulkija*-muodon ei kuitenkaan tarvitse olla juuri *-i*-johtimisen verbin infinitiivi, kuten Jelisejev ja Helinski ovat epäröimättä arvelleet, vaan se saattaisi ehkä edustaa myös jotain samakantaisen (ja vepsässä, kenties vatjassakin edustuvan) **AiδA*-verbin muotoa (**hülkäjä*-?)⁶, miksei myös substantiivijohdannaisista (*hylkiö?* *hylkijä?*) — aivan mahdoton ajatus ei kenties olisi hypoteettinen ETA-adjektiivikaan (suomen **hylkeä*, karjalan **hülgie* tms.?). Nominijohdannainen joka tapauksessa sopisi paremmin venäläisen nominin vastineeksi. Tekstissä näytetään esiintyvän nykyisissä itämerensuomalaisissa kielissä tuntematon johdannainen **happala*⁷, ja oudolta näyttää myös *kohti* (ellei kyseessä ole pelkkä kirjoitusvirhe, kuten Helinski arvelee, tai sitten sekaantuma *kohta*-sanueeseen kuuluviin adverbisiin kuten suomen ja karjalan *kohti* 'suoraan, kohden'). Kaiken lisäksi on otettava huomioon, ettei »Grigorijan» — tai luultavammin hänen kielenoppaansa — kielitaito välttämättä ole ollut täydellinen: Novgorod 403:n sanasto-osuus voi edustaa hyvinkin vääristynyttä, kenties pidginisoitunuttakin kielimuotoa.

Useimpien Novgorod 403:n itämerensuomalaisten kielenpiirteiden kohdalla tutkija jää neuvottomaksi, koska kyseessä voi olla yhtä hyvin alkuperäisen itämerensuomalaisen piirteen heijastuma kuin kirjoittajan äidinkielen fonetiikan tai ortografian vaikutus. Tämä koskee ennen kaikkea obstruenttien soinnillistumista muodoissa *kjuzu* ja *ninda*; viimeksi mainitun kanssa riitelee *velĕkado*-muodossa näköjään soinnittomana säilynyt *k*. Sanassa *kjuzu* voi loppu-*u* periaatteessa yhtä hyvin heijastaa vokaalisoinnun häiriintyneisyyttä (kehittymättömyyttä?) itämerensuomalaisessa lähtökielessä kuin *ü*:n outoutta kirjoittajan korvaan. Myöskään outo *velĕka(do)* ei välttämättä todista monille suomen murteille tyypillisestä švaavokaalista (*veleka*), kuten Helinski mutkattomasti olettaa. Kyseessä voi myös olla tavunloppuista konsonanttia seuraava mykkä jer tai paremminkin sitä vastaava merkki (vrt. Novgorod 292 *omobu*, Novgorod 259 — Vermeerin mukaan samaisen »Grigorijan» kirjoittama! — *Domĕně* [pro *Domĕně*] 'Domnalle').

⁶ Lehtisen (1979: 240, 258–) mukaan **hülkäidä*- on niitä tyypillisesti kantasanatottomia **AiδA*-verbejä, jotka raskas sisäkonsonantisto ja neutraalimman synonyymien (vrt. *jättää*) olemassaolo näyttäisi paljastavan deskriptiivissävyisiksi itämerensuomalaisiksi uudennoksiksi.

⁷ Tiit-Rein Viitso on tässä yhteydessä (< Helinski 1986: 254) muistuttanut karjalan sanoista *haplakka* 'hauras, laho', *haplata* 'hapata, lahota' (KKS), joiden *pl*-yhtymä on »vaikeasti selitettävissä». Näiden yhteys *happameen* ja **happalaan* voisi selittyä jonkinlaisen kontaminaatiokehityksen kautta, ellei Kopsen (1998) tapaan peräti pidettäisi niitä samaan »juureen» pohjautuvina muodosteina.

ONKO TUOHIKIRJEISTÄ APUA ITÄMERENSUOMALAISELLE KIELIHISTORIALLE?

Tuohikirjeiden anti itämerensuomen tutkijalle jää määrällisesti niukaksi, vaikka mukaan luettaisiin vielä monet tuohikirjeissä esiintyvät erisnimetkin. Näitä ovat tutkineet tai (usein melko pinnallisesti) kommentoineet, Haavion (1964) ja Jelisejevin (1966) lisäksi, ainakin Popov (1958), Hämäläinen (1958), Mägiste (1957) ja Halthoer (1981) sekä viimeksi laajimmin Helimski (1986). Helimski on lisäksi löytänyt parille hämärälle tuohikirjeiden sanalle itämerensuomalaisen etymologian: tuohikirjeen Novgorod 249 *lendom(a)* (konneksiossa »10 *lendom̄ ryb̄*» '10 lendomaa kalaa', siis ilmeisesti jonkinlainen mittayksikkö) olisi johdos itämerensuomalaisesta *lentää*-verbistä, jonka vastine vepsässä tunnetusti merkitsee 'kantaa', siis: »kantamus», ja tuohikirjeessä Novgorod 600 esiintyvän, ilmeisesti ihmiseen viittaavan *vytol*-sanana Helimski yhdistää suomen *vetelykseen* sekä erinäisiin samansointisiin itämerensuomen sanoihin. Tämä jälkimmäinen etymologia tuntuu heikommin perustellulta: substituutio itämerensuomen *e* > venäjän *y* on hiukan outo, ja itämerensuomalaisten vastineiden joukossa Helimski luettelee sekaisin sekä *vetelä*- (← *vesi*), *vetää*- (*vedellä*) että *vietellä*-sanueisiin kuuluvia johdannaisia.

Lainat kuitenkin ovat mukautuneet venäjän fono- ja morfotaksiin eivätkä siksi kerro kaikkea lähtökielen äänne- tai muotopiirteistäkään. Sama koskenee jossain määrin erisnimiä, joissa saattaisi olla joitain systemaattisia morfologisiakin substituutioita; ainakin Helimski (1986: 256, alav. 7) huomauttaa tuohikirjeiden itämerensuomalaisissa henkilönnimissä esiintyvän venäjän *uj*-suffiksin (*Gymuj, Lěinuj, Munduj* ym.) ilmeisesti olleen venäjässä normaali substituutio vastine itämerensuomen *-O*, *-U* -suffikseille; *uj* tavataan monista muistakin venäjän itämerensuomalaisista lainasanoista. Itse asiassahan kyseessä on itämerensuomen **Oi*-johdin, jonka alkuperäinen diftongi on voinut olla tallella vielä tuolloin, niin kuin se on murteittain suomessa ja aunukselais-lyydiläis-vepsäläisellä alueella (ks. esim. Rapola 1966: 470–) ollut jopa nykypäiviin asti. Voisi jopa kysyä, onko tässä ylipäätään kysymys suffiksisubstituutiosta, vaikka Helimski niin olettaakin.

Kuten jo edellä todettiin, tuohikirjeistä ilmenevät äännepiirteet voivat olla peräisin joko lähtökielestä tai (muinais)venäläisen fonetiikan ja ortografian vaikutuksesta. Tyypillinen esimerkki on obstruenttien soinnillistuminen, jonka tausta itämerensuomessa ei muutenkaan ole niin selvä kuin yksiulotteisesti »venäjän vaikutuksesta» puhuttaessa on oletettu — ilmiöllähän on yhteytensä astevaihtelun (morfo)fonologistumiseen eikä sitä siksikään voi pitää aivan nuorena (Viitso 1998: 104). Kiusallisen epäselväksi jää myös pitkien puolisuoppeiden vokaalien tuonaikainen edustus; näistähän itämerensuomalaisen kielentutkimuksen historiassa on, kantasuomen pitkää **ō:ta*, **ē:ta* ja **ī:tä* oletettavan valtavrannalla (Laanest 1982: 128), esitetty sekä erittäin varhaista (Airila 1941, 1946) että erittäin myöhäistä (Barancev 1990) diftongiutumista kannattavia käsityksiä. Sekä kvantiteetti että diftongiutuminen nimittäin jäävät muinaisvenäjän ortografian ilmaisukeinojen ulkopuolelle. Kuten edellä todettiin, kantasuomen **ō:n* jatkajan foneettista kvaliteettia ei tuohikirjeiden perusteella voi sitovasti päätellä. Ainakin yhtä mutkikas on tilanne kantasuomen **ē:n* kohdalla, jonka vastineena voi venäjän <e>*n* ohella esiintyä myös eri aikakausina ja eri murteissa äännearvoltaan suuresti vaihdellut *ě* (ks. Leskien 1969: 12–, Kiparsky 1963: 77, Zaliznjak 1986: 94, Vermeer 1991: 327).

▷

Se periaatteessa korvaamattoman arvokas valo, jota tuohikirjeiden aineisto voisi itämerensuomalaiseen kielihistoriaan luoda, on siis perin heikkoa ja häilyvää tuietta. Kuten tuohikirjeiden Novgorod 403 ja erityisesti Novgorod 292 tähänastinen tutkimushistoria osoittaa, niitä tarkastelevan kielentutkijan on vaikeaa ellei mahdotonta edetä joutumatta kiertämään päätelmien kehää, jonkin alustavasti omaksutun tulkinnan tai lukutavan vankina. Kun etenkin äännepiirteitä koskeva tieto tuohikirjeiden itämerensuomesta on monestakin edellä eritellystä syystä epäluotettavaa ja syntaktinen tieto taas aineiston (ja pätevien tulkintojen) niukkuuden vuoksi jokseenkin olematonta, tutkijan on tyydyttävä poimimaan kiertämänsä kehän varrelta leksikaalisia ja morfologisia tiedonjyväsiä (kiintoisimpia näistä on Novgorod 403:n hapax legomenon **happala*), jotka nekin voidaan jauhaa monenlaisten tulkintojen raaka-aineeksi, yritettäessä määrittää sitä aluetta ja kielimuotoa, jota teksti voisi edustaa.

Novgorod 403:n ohella, jonka edustaman itämerensuomalaisen tahon paikantamisessa auttavat siinä (sekä mahdollisesti muissakin »Grigorijan» tuohissa) esiintyvät paikan-nimet, myös Novgorod 292 on totuttu näkemään nimenomaan karjalan kielen varhaisena muistomerkinä. Asia ei kuitenkaan ole näin yksinkertainen. Kuten edellä on todettu, aiemmin vahvimpana karjalaisuustodisteena pidetty kirjainjono <yo> ei todistakaan kantasuomen **ō*:n diftongiutumisesta (joskaan ei sitä vastaankaan). Pikemminkin nykyään aunukselais-lyydiläis-vepsäläisellä alueella esiintyviin piirteisiin taas viittaa ainakin yksi hentoääninen todistaja, Novgorod 292:n ylimmällä rivillä esiintyvä kiistaton ž (ja, siihen liittyen, 2. rivin sananalkuinen terävä sibilanti). Mutta mahdollisuuksia on muitakin: Novgorod 292:n edustama kieli voisi periaatteessa olla jotakin sittemmin sammunutta Novgorodin lähialueilla puhuttua kielimuotoa, kenties Peipsin koillis- tai itäpuolisten »tšuudien» kieltä, tai sitten siinä saattaisi heijastua jonkinlainen (koillis)itämerensuomalainen koinee, useiden itämerensuomen murteiden piirteitä sisältävä kielimuoto, jollainen hyvinkin olisi voinut syntyä vilkkailla ja monikansallisilla Novgorodin pohjoispuolisilla alueilla kuten arkeologienkin mukaan useiden kansallisuuksien asuttaman Laatokankaupungin tienoilla (ks. esim. Sarhimaa 1995 ja siellä mainittua kirjallisuutta).⁸ Viimeksi mainittu oletus voisi myös selittää erilaisten äännepiirteiden, sekä »vepsäläisten» (astevaihteluttomuus?) että »karjalaisten» (sg.3. -v(i) ~ -w), esiintymisen rinnakkain.

Ylipäättäänkin tuohikirjeet edustavat itämerensuomalaisten kielten historiassa niin varhaista vaihetta, että niiden edustaman kielimuodon lokeroiminen (esimerkiksi »aunukselaiseksi») voi johtaa anakronismeihin. Tuohikirjeiden itämerensuomi itse asiassa heijastelee niitä aikoja ja vaiheita, jolloin itämerensuomalaiset murteet olivat vasta kehittymässä nykyiselleen; muistettakoon, että esim. Terho Itkosen (1971) yksityiskohtaisesti perustellun näkemyksen mukaan aunukselaismurteiden syntyyn johtanut muinaisvepsäläisten karjalaistuminen oli 1200-luvulla aikaisintaan vasta alkamassa. Toivoa sopii, että esimerkiksi folkloreaineistosta voisi vielä löytää pitävämpää tukea, jonka varassa tuohikirjeiden itämerensuomen avaamasta ikkunasta voisi kurkistella rohkeammin ja kauemmas.

⁸ Näistä ajatuksista sekä muistakin hyödyllisistä huomautuksista kiitän Riho Grünthalia ja Anneli Sarhimaa-ta. Kiitokseni myös Virittäjän anonyymille arvioijalle, joka kiinnitti huomiotani Hongon (1959) tutkimukseen.

LÄHTEET

- AIRILA, MARTTI 1941: Die Diphthonge *uo*, *üö*, *ie* in der hauptbetonten Silbe im Finnischen und in den nächstverwandten Sprachen. – Finnisch-Ugrische Forschungen XXVII s. 189–204.
- 1946: Pääpainollisen tavun *uo*, *üö*, *ie* kantasuomessa. – Virittäjä 50 s. 293–300.
- АРЦИХОВСКИ & БОРКОВСКИ 1963 = Арциховский, А. В. & Борковский, В. И.: Новгородские грамоты на бересте (из раскопок 1956–1957. гг.). Издательство Академии Наук СССР, Москва.
- BARANCEV 1990 = Баранцев, А. П.: К проблеме прибалтийско-финской диахронии. – Материалы VI международного конгресса финно-угроведов [= Congressus VI Internationalis Fenno-Ugristarum] 2 s. 26–28. Наука, Москва.
- HAAVIO, MARTTI 1964: Tuohikirje n:o 292: Vanha suomalaisen muinaisuskonnon lähde. – Virittäjä 68 s. 1–17. [= The oldest source of Finnish mythology: Birchbark letter no. 292. – Journal of the Folklore Institute s. 45–66. 1964.]
- НАКУЛИНЕН, LAURI 1999: Luennot suomen kielen partikkeleista. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos, Helsinki.
- HALTHOER, R. 1981: Birch-bark documents from Novgorod relating to Finland and Scandinavia. – Les Pays du Nord et Byzance (Scandinavie et Byzance). Actes du colloque d’Upsal 20–22 avril 1979 s. 161–167. Uppsala.
- HELIMSKI 1986 = Хелимский, Е. А.: О прибалтийско-финском языковом материале в новгородских берестяных грамотах. – Janin & Zaliznjak 1986 s. 252–259.
- НОНКО, LAURI 1959: Krankheitsprojekte. Untersuchung über eine urtümliche Krankheitserklärung. FF Communications 178. Suomalainen Tiedeakatemia, Helsinki
- НÄMÄLÄINEN 1958 = Хямяляйнен, М. М.: О статье А. И. Попова »Прибалтийско-финские личные имена в новгородских берестяных грамотах«. – Труды Карельского филиала АН СССР 12 s. 101–103.
- ИТКОНЕН, TERHO 1971: Aunuksen äänneoppi ja aunukselaismurteiden synty. – Virittäjä 75 s. 153–185.
- 1983: Välikatsaus suomen kielen juuriin. – Virittäjä 87 s. 190–229 ja 349–386.
- JANIN & ZALIZNJAK 1986 = Янин, В. Л. & Зализняк, А. А.: Новгородские грамоты на бересте (из раскопок 1977–1983. гг.). Наука, Москва.
- JELISEJEV, J. S. 1959 = Елисеев, Ю. С.: Древнейший письменный памятник одного из прибалтийско-финских языков. – Известия Академии Наук СССР, Отделение литературы и языка 18/1 s. 65–72.
- 1966: Itämerensuomalaisia kielenmuistomerkkejä. – Virittäjä 70: 296–304.
- 1975: Itämerensuomalaisen tuohikirjoituksen n:o 403 tulkinta. – Pertti Virtaranta & Esko Koivusalo (toim.): Suomalais-ugrilaisen kielentutkimuksen symposiumi Petroskoissa 26.-27.3.1974 s. 105–113. Castrenianumin toimitteita 13. Helsinki.
- KALIMA, JALO 1919: Die ostseefinnischen Lehnwörter im Russischen. Helsinki.
- KATZ, HARTMUT 1994: Eine Synopse der Geschichte der Finnougristik. [Arv.: Günter Johannes Stipa: Finnisch-ugrische Sprachforschung. Von der Renaissance bis zum Neupositivismus.] – Finnisch-Ugrische Forschungen 52 s. 350–363.

▷

- KIPARSKY, VALENTIN 1963: Russische historische Grammatik. I: Die Entwicklung des Lautsystems. Winter, Heidelberg.
- KKM = D. V. Bubrih, A. A. Beljakov & A. V. Punžina: Karjalan kielen murrekartasto = Диалектологический атлас карельского языка. Toim. Leena Sarvas. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 97. Suomalais-Ugrilainen Seura, Helsinki 1997.
- KKS = Karjalan kielen sanakirja. Lexica Societatis Fenno-Ugricae XVI; Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 25. Helsinki 1968–.
- KOIVUSALO, ESKO 1998: Inhimillisyyden tausta. – Oekeeta asijoo. Commentationes Fenno-Ugricae in honorem Seppo Suhonen sexagenarii 16.V.1998. Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia 228 s. 247–251.
- KOPONEN, EINO 1998: Millaista oli suomalais-ugrilainen sananmuodostusoppi? – Virittäjä 102 s. 435–437.
- KROOK, KRISTINA 1999: Ensi tavun *ie-*, *yö-* ja *uo-*-diftongien avartuminen suomen murteissa. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 62. Turku.
- LAAKSO, JOHANNA 1997: On verbalizing nouns in Uralic. – Finnisch-Ugrische Forschungen 54: 3 s. 267–304. Helsinki.
- LAANEST, ARVO 1982: Einführung in die ostseefinnischen Sprachen. Buske, Hamburg.
- LARJAVAARA, MATTI 1986: Itämerensuomen demonstratiivit. I: Karjala, aunus, lyydi ja vepsä. SKST 433. Helsinki.
- LEHTINEN, TAPANI 1979: Itämerensuomen verbien historiallista johto-oppia. Suomen *avajaa*, *karkajaa* -tyyppiset verbit ja niiden vastineet lähisukukielissä. SUST 169. Helsinki.
- LESKIEN, A. 1969: Handbuch der altbulgarischen (altkirchenslavischen) Sprache. 9. Auflage. Heidelberg.
- MEŠČERSKI 1964 = Мещерский, Н. А.: Новгородские грамоты на бересте как источник исторического изучения прибалтийско-финских языков. – Вопросы финно-угорского языкознания. Москва – Ленинград.
- MÄGISTE, JULIUS 1957: Itämerensuomalaisia henkilönnimiä Novgorodin tuohikirjeessä. – Virittäjä 61: 97–101.
- OHLSSON, STIG ÖRJAN 1999: Schweden und Schwedisch in Estland. – Pekka Lehtimäki (Hg.): Sprachen in Finnland und Estland s. 137–154. Harrassowitz, Wiesbaden.
- ÕISPUU, JAAN 1998: Karjalased ja karjala murded. – Jaan Õispuu (koost.), Marje Joalaid (toim.): Kaheksa keelt, kaheksa rahvast s. 37–49. Tallinna Pedagoogikaülikool, Tallinn 1998.
- РОПОВ 1958 = Попов, А. И.: Прибалтийско-финские личные имена в новгородских берестяных грамотах. – Труды Карельского филиала АН СССР 12 s. 95–100.
- RAPOLA, MARTTI 1966: Suomen kielen äännehistorian luennot. SKST 283. Helsinki.
- SARHIMAA, ANNELI 1995: Karjalan kansat ja kielet kontakteissa. Asutushistoriallista taustaa ja lingvistisiä seurauksia. – Virittäjä 99 s. 191–223.
- SKES = Suomen kielen etymologinen sanakirja. Lexica Societatis Fenno-Ugricae XII. Helsinki 1955–1981.
- SPIRIDONOV 1990 = Спиридонов, А. М.: Новгородские берестяные грамоты. – С. И. Кочуркина, А. М. Спиридонов, Т. Н. Джаксон: Письменные известия

- о карелах s. 77–95. Петрозаводск, 1990.
- SSA = Suomen sanojen alkuperä. Etymologinen sanakirja. Päätoim. Erkki Itkonen (I) & Ulla-Maija Kulonen (I, II–). Helsinki 1992–.
- STIPA, GÜNTER JOHANNES 1990: Finnisch-ugrische Sprachforschung von der Renaissance bis zum Neopositivismus. SUST 206. Helsinki.
- SVJa = М. И. Зайцева & М. И. Муллонен: Словарь вепсского языка. Наука, Ленинград 1972.
- TUNKELO, E. A. 1946: Vepsän kielen äännehistoria. SKST 228. Helsinki.
- VERMEER, WILLEM 1991: Aspects of the oldest Finnic poem and some related texts (Novgorod birchbark documents 292, 56 and 403). – A. A. Barentsen, B. M. Groen & R. Sprenger (ed.): Studies in West Slavic and Baltic Linguistics. Studies in Slavic and General Linguistics 16 s. 315–369. Rodopi, Amsterdam 1991.
- VIITSO, TIIT-REIN 1998: Fennic. – Daniel Abondolo (ed.): The Uralic languages. Routledge language family descriptions s. 96–114. London – New York.
- VIRTARANTA, PERTTI 1984: Über das s im Karelischen. Opuscula Instituti Linguae Fennicae, Universitas Helsingiensis 100. [Erip.: Studien zur phonologischen Beschreibung der uralischen Sprachen. Bibliotheca Uralica 7 s. 259–274.]
- WINKLER, EBERHARD 1998: Anmerkungen zu zwei Sprachdenkmälern der ostseefinnischen Sprachen. – Linguistica Uralica 34 s. 23–29.
- ZALIZNJAK 1986 = Зализняк, А. А.: Новгородские берестяные грамоты с лингвистической точки зрения. – Janin & Zaliznjak 1986 s. 89–219.

THE FIRST FINNIC TEXT REVISITED

Many of the mediaeval Russian birch bark documents that have been found in archaeological excavations contain some Finnic material (e. g. names of places and people, possible loanwords from Finnic). Two of these documents, however, are of particular interest: Novgorod 403, the lower half of which Helimski (1988) has shown to be a Finnic-Russian »glossary«, and Novgorod 292, dating from the middle of the 13th century, which is indisputably the oldest existing complete text in a Finnic language. The latter text consists of ca. 50 Cyrillic characters, drawn clumsily (or possibly in haste) but ordered neatly in three straight lines (see illustration on page 532).

The conventional interpretation of Novgorod 292 given by Eliseev (Jelisejev 1959, 1966) and Haavio (1964), is that the text is a »Karelian charm against lightning«. Some small but significant corrections to Eliseev's interpretation have since been proposed by Helimski (1986), and a detailed analysis of birch bark documents containing Finnic material has been undertaken by Vermeer (1991) from a Slavistic-palaeographic viewpoint. Vermeer points out that »God's arrow« (*jumolanuoli*) at the beginning of the text does not necessarily refer to lightning and that the spelling <uo> in the word *nuoli* 'arrow', so far unanimously accepted as a (typically Finno-Karelian) diphthong, is simply a mirror reversal of the Old Russian digraph <ou> = [u] (which can correspond to almost any descendant of Proto-Finnic **ō*) and thus does not help in determining the Finnic dialect in question. Most recently, Winkler (1998) has made some remarks on Vermeer's interpretations.

Although it is not possible to arrive at a complete, detailed and coherent reading for the text of Novgorod 292, some details of previous interpretations can at least be firmly discarded.

1) Vermeer has presented some strong arguments against Eliseev's reading of <inimiži> (the end of the first line) as '10 (of) your names' (»you have ten names« or »ten names of yours«). Haavio's interpretation (**in(h)imiže(n)* or **ine(h)miže(n)* 'human being + Gsg') appears more acceptable, although Vermeer's suggestion also deserves consideration: *i nimeži* '[O God, (your) arrow] and your name'. (An alternative reading for the first line could be 'O God, your name (is) also (like) an arrow'.) The *ž* sound, however, makes Haavio's interpretation more probable; the beginning of the text would thus be 'God's arrow, man's / arrow'.

2) Helimski's interpretation of the second part of line 2 (<noliomobu>) as 'arrow, shoot!' is insightful and convincing, but the reading of the first part (<nulisēha>) as 'arrow, shine!' can no longer be accepted; Vermeer's criticism can here be supported with Finnic etymological data. Haavio's and Eliseev's interpretations of line 2 as a whole are even less credible. However, **sehän* ('it' + emphatic clitic) as proposed by Eliseev is still a viable interpretation; other possibilities are **si(j)ahan* 'to the place, instead' or **si(i)hen* (the illative form of *se* 'it'). Alternatively, following Vermeer's sug-

gestion, the x-like character could be interpreted as a <l>, giving <sěla>, which could be analysed as the adessive form of *se*.

3) The third line remains an enigma. Some characters, as Vermeer points out, are obscure and could represent several sounds. For the beginning of line 3, there are at least two possible interpretations. That **xumala* should represent Finnic *kummalla* (relative pronoun + adessive) is syntactically very appealing. Analysing the (possible) pronoun on line 2 as its head, the whole text could be given a coherent reading, revealing it to be a healing charm: '[Be it] God's arrow [or] man's / arrow [i.e. the »Krankheitsprojektil« – cf. Honko 1959 – which has caused this illness], to that (person), O arrow, shoot (back), / who has...'. However, the substitution of Finnic *k* with Russian *x* would be unusual (although not the only occurrence); the traditional reading as *jumala* 'God' is perhaps still a viable alternative. The characters that follow (<sudь(ni)>) have so far been identified with the Russian stem *sud-* 'judgment; to judge' or its derivatives (thus giving e.g. **Jumala sudnyj* 'God of Judgment'). Vermeer's arguments against these interpretations are, again, convincing, but his alternative suggestions are very tentative; the most attractive is perhaps *sydän* 'heart'. The writer considers some other possible interpretations, too, but the final answer must await further studies in Finnic folklore and mythology. For the last part of line 3, Vermeer's reading as **pahovi* (a verb derivative of the root *paha* 'bad') is well-founded and appealing.

Considering the tentative character of these interpretations, the lack of background information and the distorting effect of Old Russian pronunciation and orthographic conventions (also illustrated by Novgorod 403), it is still impossible to determine the Finnic dialect represented in Novgorod 292, although some characteristics point towards the Olonetsian–Ludian–Vepsian area, or, perhaps, a hypothetical East Finnic koine used in or near Old Novgorod. Further searches for parallels in Finnic folklore are still needed. ■

Kirjoittajan osoite (address):

Suomalais-ugrilainen laitos,

PL 25 (Franzéninkatu 13), 00014 Helsingin yliopisto

Sähköposti: *johanna.laakso@helsinki.fi*